

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav jižní a centrální Asie

Bakalářská práce

Nikol Šenkyříková

Proměny architektury tradičního balijského domu ve 20. století

Transformation of traditional Balinese architecture building
in the course of the 20th century

Praha 2015

vedoucí práce: Mgr. Ondřej Pokorný, Ph.D.

Poděkování

Chtěla bych velice poděkovat Mgr. Ondřeji Pokornému, Ph.D. za vedení mé bakalářské práce, za cenné rady a čas, který mi během psaní této práce věnoval.

Děkuji také I Nyoman Widya Paramadhyaksovi, ST, MT, Ph.D. za jeho snahu pomoci mi s výběrem nejvhodnějších objektů pro výzkum a za všechnu odbornou literaturu, kterou mi laskavě poskytl, a Dr. Ngakan Ketut Acwin Dwijendrovi, ST, MA, Dipl. LMP za jeho zajímavé poznatky a osobní i online konzultace. Můj vděk patří také Cokordě Widhiyani za její podporu během prvních rozhovorů a také všem respondentům, kteří mi věnovali svůj čas a dovolili mi nahlédnout do jejich domovů.

Velké poděkování náleží celé mé rodině za trpělivost, zejména pak mému otci Milanu Šenkyříkovi a dědečkovi Ing. Františku Šenkyříkovi za jejich odborné rady při řešení technické části výzkumu a motivaci při výběru tohoto tématu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 31. července 2015

.....

Nikol Šenkyříková

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá vývojem a změnami balijské lidové architektury ve 20. století. Práce je podložena vlastním výzkumem, který byl proveden formou polostrukturovaných rozhovorů. Hlavním cílem je objektivně zhodnotit, do jaké míry se během posledního století koncept tradičního obytného domu na ostrově Bali odlišil od své původní podoby. Zaměřuji se nejen na změny během stavby, ale také z hlediska náboženství a vztahu mezi člověkem a jeho obydlím. Pro komparaci jsem zvolila čtyři domy z různých časových období. První z těchto domů je uchováván v původní podobě a slouží jako skanzen. Druhý a třetí dům si ještě stále zachovávají původní rozvržení, avšak konstrukce byly již modernizovány a objevují se také některé inovace, které narušují principy vycházející z tradiční metodiky Asta Kosala Kosali. Posledním objektem je moderní městský dům, který se od původního konceptu již znatelně odchýlil, avšak i zde se objevují některé původní prvky, jako jsou dekorace či sakrální prostory. Po porovnání těchto čtyř objektů poukazují na změny z hlediska Asta Kosala Kosali, čímž se od tradičního konceptu balijského domu dostávám k současné situaci výstavby moderních městských domů. Závěr práce shrnuje problematiku preference levnější varianty stavby, nežli dodržení tradičních filozofických i praktických principů a zároveň zmiňuje hlavní faktory, které v současnosti během stavby místní obyvatelé ovlivňují.

Klíčová slova: dům, architektura, lidový, výstavba, asta kosala-kosali, Bali, Indonésie

Abstract

The Bachelor thesis deals with the development and changes of Balinese vernacular architecture in the 20th century. This thesis is supported by my own field research which was realized through semi-structured interviews. The main aim of this work is to objectively assess the extent to which during the last century the concept of a traditional architecture on the island of Bali has been distinguished from its original form. I focused not only to changes of construction but also in terms of religion and the relationship between human and his dwelling. For comparison, I have chosen four houses from different time periods. The first of these houses is maintained in its original form and works as an open-air museum. The second and third house are still retaining the original construction but the design has been modernized and there are also some innovations that undermine the principles based on traditional methodology Asta Kosala Kosali. The last building is a modern town house which has been already significantly diverged but also there are some original features, for example decorations or sacred spaces. Comparing these four objects I am referring to changes in terms of Asta Kosala Kosali, thereby the concept of the traditional Balinese house brings me to the current situation of construction of Balinese modern townhouses. The conclusion summarizes the issue of preference of cheaper variant of construction, rather than respecting traditional philosophical and practical principles and also mentions the main factors which currently affect local residents during construction.

Keywords: house, architecture, vernacular, construction, asta kosala-kosali, Bali, Indonesia

Obsah:

Úvod.....	7
1. Úvod do problematiky.....	9
1.1 Architektura	9
1.2 Bali	9
1.3 Metodologie	13
2. Balijský dům	15
2.1 Balijský dům z pohledu sociální a kulturní antropologie	16
2.2 Balijský dům z pohledu architektury.....	19
2.3 Představení objektů	22
2.3.1 Historický dům - Batuan, Sukawati	22
2.3.2 Renovovaný dům - Batuan, Sukawati	25
2.3.3 Renovovaný dům - Tatiapi, Pejeng.....	27
2.3.4 Moderní dům - Denpasar	29
3. Model typického balijského domu.....	32
3.1 Principy stavby.....	32
3.2 Obřady	35
3.3 Stavební materiály.....	36
3.4 Dekorace.....	37
3.5 Umah Metén.....	39
4. Vývoj a změny	41
4.1 Kastovní systém a náboženství	41
4.2 Modernizace a westernizace	42
4.3 Umah Metén.....	44
4.3.1 Změny z hlediska sociální a kulturní antropologie	44
4.3.2 Změny z hlediska architektury.....	45
4.4 Novodobá architektura	47
Závěr	51
Literatura	53
Seznam příloh	56

Úvod

Bakalářská práce se zabývá srovnáním tradiční a moderní balijské obytné architektury. Pojem „tradiční“ se pro účely práce rozumí koncept, který byl podle společenských a kulturních zvyků či pravidel dodržován až do minulého století, zatímco „moderní“ představuje novodobou podobu domu, která se postupně měnila vlivem několika faktorů, které jsou upřesněny v kapitole 4.2 Modernizace a westernizace. Cílem práce je porovnat kompozice nejen domu tradičního a moderního, ale také dvou rekonstruovaných tradičních domů, které se stále drží své původní kompozice, avšak materiály či využití jednotlivých prostorů se již liší.

Informace jsem čerpala jak z odborné literatury, tak z vlastního terénního výzkumu, který jsem provedla v srpnu 2014 během mého studijního pobytu v Indonésii, a v dubnu 2015. V české literatuře není indonéská architektura nijak zvlášť zastoupena, a proto vycházím především z anglicky či indonésky psaných prací, zejména z kapitoly *Principles and Concepts of Balinese Traditional Architecture and Cultural Values* (Principy a koncepce tradiční balijské architektury a kulturní hodnoty) z knihy *Vernacular Transformations* (Suartika 2013). Jako modelový příklad domu jsem zvolila obytný komplex sestavený v knize *Arsitektur Rumah Tradisional Bali*, a to z toho důvodu, že se její autor zaměřuje na původní kompozici i stavební materiály typické pro období před počátkem urbanizace a masivního turismu. Následně jsem pro komparaci dostupných pramenů také použila literaturu, kterou mi doporučili Ph.D. I Nyoman Widya Paramadhyaksa a Dr. Ngakan Ketut Acwin Dwijendra působící na technické fakultě univerzity Udayana. Význam často užívaných symbolů a ornamentů jsem hledala v knize *Arsitektur Tradisional Daerah Bali* (Dwijendra 2008). Na základě těchto informací se pomocí několika dalších článků a vlastních poznatků porovnám domy, které prošly rekonstrukcí, a také moderní architekturu posledních desetiletí. Text je doplněn vlastními fotografiemi, půdorysy, mapkami a citacemi z rozhovorů s majiteli srovnávaných domů a s odborníky, které jsem zmínila výše.

Můj zájem o architekturu je ovlivněn výchovou v rodině stavebních projektantů, ale také tím, že jsem na Bali strávila rok svého života a žila jsem v jednom z domů, které v práci popisuji. Dalším důvodem, proč jsem si vybrala toto téma, byla ona specifická balijské lidové architektury.

Pro komparaci jsem vybrala čtyři různé domy. Všechny, kromě nejmodernějšího, kartograficky spadají do *kabupaten* (okresu) Gianyar. První dům se nachází ve vesnici Batuan, a je starý pravděpodobně sto padesát let. Na jeho stavu lze poznat značné opotřebení,

ale stále si zachovává svoji původní podobu a materiály. V současnosti funguje jako skanzen pro turisty, přesto v něm žijí lidé. Druhý a třetí dům mají téměř stejnou kompozici, ale liší se použitím moderních materiálů. Tyto dva domy, jeden taktéž v Batuan, druhý ve vesnici Tatiapi, prošly přibližně před padesáti lety kompletní renovací. Oproti tomu čtvrtý dům, v hlavním městě ostrova Denpasaru, byl postaven mnohem později a na první pohled se zřetelně liší od ostatních. Je přizpůsobený evropským standardům, nicméně stále si zachovává určité typické balijské prvky, o kterých se podrobněji zmíním v podkapitole představující jednotlivé objekty, a to 2.3 Představení objektů. Kromě vizuální stránky se také budu zabývat stránkou významovou a obřadní.

V první části práce popíši demografické, historické i sociální aspekty života na ostrově Bali a představila také metody a techniky svého výzkumu.

Ve druhé části práce přiblížím význam obytné architektury pro místní obyvatele z hlediska kultury, náboženství a architektury. Mimo to také blíže představím zkoumané objekty, popíši jejich charakteristické znaky, a zaměřím se i na jejich majitele a jejich postoj k lidové architektuře a udržování tradic.

Ve třetí a čtvrté části práce se budu věnovat průběhu stavby, dekoracím, ale také vývoji a změnám v těchto aspektech během posledních sto let. Pro účely práce jsem zvolila tu část domu, která měla v minulosti význam nejen obřadní, ale také společenský, jelikož nejlépe ze všech částí komplexu reprezentovala sociální status dané rodiny. Jedná se o *umah metén* – nejudržovanější a nejvíce zdobený pavilon z celého obytného komplexu. Na této budově zároveň poukáži na dekorace a jejich proměnu v minulém století. Závěrem zmíním současnou architekturu a popíši hlavní změny a pokusím se najít důvod těchto změn.

1. Úvod do problematiky

V této kapitole stručně vysvětlím hlavní termín, kterého se práce dotýká, a to pojem *architektura*. Následně popíši demografickou, kulturní a architektonickou situaci na ostrově Bali a představím metodologii výzkumu.

1.1 Architektura

Termín architektura je možný chápat různými způsoby. Může být vnímána jako věda, technika či umění. Podle oxfordského výkladového slovníku existuje hned několik způsobů, kterými lze toto slovo charakterizovat. Já jsem zvolila definici, která říká, že „se jedná o styl, ve kterém byla navržena a konstruována stavba, zejména s ohledem na určitou dobu, místo nebo kulturu“ (Oxford Dictionaries 2015). Jelikož je architektura dílem člověka, odráží v sobě prvky, které jsou nejvhodnější pro fyzický i duchovní život daného člověka (Blacksmith 2013, s. 3).

Balijská architektura je velice otevřená novým trendům a okolním vlivům, což potvrzuje Dwijendra, který píše, že díky tomu se jedná o téma, které nelze vyčerpat (2008, s. ix). V současnosti je populární studovat tento obor na univerzitě a práce architekta je velice dobře ohodnocená. Bali se pyšní architekturou obytnou i chrámovou a tato dvě témata se do určité míry prolínají, neboť hinduismus se prostupuje veškerým děním na ostrově. Proto každý lidový dům zahrnuje prostor určený pro rodinnou svatyni. Tento prostor bývá zpravidla na přesně určeném místě a rozměrově patří mezi největší objekty v daném obytném komplexu.

1.2 Bali

Bali, které se k indonéskému souostroví zahrnujícímu v současnosti sedmnáct tisíc¹ ostrovů připojilo v roce 1950 (Sumerta 2011, s. 40), je dvanáctým největším ostrovem Indonésie.² Ačkoli se jedná o stát, který je v současnosti označován za nejlidnatější muslimskou zemi světa, Bali je hinduistické. Mimo něj se hinduismus nachází také na středním Sulawesi, Jávě, Kalimantanu, ale jedná se především o malé komunity. Toto náboženství se v souostroví poprvé objevuje v pátém století našeho letopočtu (z tohoto období

¹ Jedná se o obecně známý údaj, který však není zcela relevantní. Například CIA (*Central Intelligence Agency*, Ústřední zpravodajská služba) ve své volně dostupné databázi shrnující geografická a demografická data jednotlivých států světa uvádí, že se jedná o 17 508 ostrovů (The World Factbook 2015).

² Bali má rozlohu 5 632 km² (Worldatlas 2015).

je nám známa existence hinduistických států na ostrově Kalimantan) a postupně se rozšířil i na ostatní ostrovy, včetně Jávy. Na Bali se však dostal ještě dříve, než na ostrov začaly působit silné javánské vlivy (Dubovská 2005a, s. 77), které sem indický hinduismus přinesly. Hinduismus, společně s buddhismem, byl až do 13. století rozšířený po celém indonéském souostroví, avšak následně s příchodem islámu z většiny ostrovů téměř vymizel. Mnoho javánských hinduistů se uchýlilo právě na ostrov Bali, aby před islamizací uniklo. Bali zůstávalo i nadále poměrně izolované, a to zejména z několika hlavních důvodů – nemělo například žádný velký obchodní přístav a na rozdíl od Jávy zůstali Balijsci agrární společností. Také později, během holandské nadvlády v souostroví, bylo Bali poměrně izolované a pod holandskou kontrolu se dostalo až v roce 1908 jakožto jedna z nejpozději dobytých oblastí (Kraan 1995, s. 134). Zatímco okolní ostrovy jsou tedy převážně muslimské,³ Bali je jedinou oblastí, ve které se hinduismus udržel nejen přes islamizaci území, ale také přes kolonizátorské pokusy o christianizaci.

Přesto se v současnosti se na Bali dostávají vlivy islámu, a to především díky krátké vzdálenosti mezi sousedními ostrovy, či vládnímu programu *Transmigrasi*⁴. Etničtí Balijsci tvoří asi devadesát procent populace na ostrově, která čítá přibližně čtyři miliony lidí (Badan Pusat Statistik Provinsi Bali 2014). Právě proto se balijská kultura stále drží svých tradičních konceptů. Některé z nich však udržovat nejdou, například určitá pravidla a zásady při stavbě domu, která, ač jsou velice důležitá, podléhají globalizačním vlivům. Podle Dr. Dwijendry (nahr. č. 1, audio_ad) je to však přirozený proces modernizace, kdy mladá generace nemá k tradicím tak silný vztah, jako tomu bylo dříve. Dwijendra také uvádí, že ke vědomému nedodržování některých těchto zásad či ignorace určitých zákazů byla balijská společnost donucena také kvůli situaci s nedostatkem volných pozemků.

Balijská kultura se tedy dá rozdělit na tradiční hinduisty, kteří vyznávají tuto starobylou balijskou kulturu (*Bali Aga*⁵), a moderní, což jsou ostatní obyvatelé ostrova vyznávající hinduismus. *Bali Aga* se v mnoha ohledech od moderních Balijsců liší – způsobem pohrbívání, odmítáním nových, zvenčí introdukovaných aspektů či kompozicí vesnice, ale také hierarchií ve společnosti, jelikož tyto původní obyvatelé ostrova neužívají stejného

³ Na západě je to ostrov Jáva a z východu Lombok.

⁴ *Transmigrasi* je název vládního programu na podporu stěhování indonéských obyvatel z hustě osídlených oblastí do méně zalidněných. Tento program byl vytvořen za vlády prvního indonéského prezidenta Sukarna, ačkoli byl již iniciativou holandské vlády v době kolonialismu. V té době byl však hlavní záměr jiný, a to posílení pracovní síly na plantážích na ostrově Sumatra.

⁵ Příslušníci *Bali Aga* žijí převážně ve vnitrozemí ostrova kolem jezera Batur a jedná se o původní obyvatelstvo, které nepodlehlo vlivům přicházejícím z hinduistické Jávy (Dubovská 2005b, s. 418). Mezi nejvýznamnější kulturní dědictví patří například hrobky králů Gunung Kawi a několik obytných budov ve vesnici Tampaksiring (Suendi 2005, s. 19).

kastovního systému jako ostatní Balijsci. Nicméně mě v této práci bude zajímat právě ta moderní část obyvatelstva žijící v hustě zalidněných oblastech, která je neustále v kontaktu s vlivy západního světa.

Balijská, ale vlastně obecně indonéská, architektura byla, a stále je, ovlivňována mnoha faktory, jako je podnebí, směsice odlišných kultur přicházejících ze světa, a geografická poloha. Dále také díky vývoji společnosti, zejména z hlediska rostoucí kupní síly obyvatelstva, můžeme pozorovat odlišné architektonické prvky nejen mezi ostrovy, ale i v jejich jednotlivých částech. Podoba a funkce lidových staveb byly v minulosti ovlivněny několika konkrétními kulturami, respektive historickými obdobími. Za pozornost, kromě již zmíněných *Bali Aga*, stojí například období indonéské nezávislosti, kdy začala být architektura mnohem více otevřená vnějším vlivům (Blacksmith 2013, s. 4 – 6).

Pro tradiční lidovou architekturu se v Indonésii užívá označení *rumah adat*⁶. Ať už na Bali či jiném ostrově, stavba domu závisí na mnoha pevně daných podmínkách. Vzhledem k faktu, že Balijsci věří v reinkarnaci, je pro ně dům spjatý také s jejich předky. Víra v ně patří ke každodennímu životu na ostrově (Dwijendra 2014, s. 92).

Na Bali žijí více než čtyři miliony Indonésanů z celkového počtu 240 milionů. Jedná se o přibližný odhad, protože neexistují relevantní data. Nejaktuálnější číslo udává CIA, podle níž čítala Indonésie v roce 2014 celých 253 609 643 obyvatel (The World Factbook 2015). I tak se ale jedná o přibližný údaj.

Důležitým faktorem, který ovlivňuje balijskou architekturu, je urbanizace⁷. V souostroví se míra tohoto typu migrace rapidně zvýšila v sedmdesátých letech, kdy byla zahájena první Repelita⁸, čímž došlo k masivnímu stěhování do velkých měst kvůli lepším životním podmínkám (Tjiptoherijanto 1996). Roční tempo růstu míry urbanizace v Indonésii činí 2,69 procent, což je průměr stanovený z údajů za posledních pět let (The World Factbook 2015). To znamená, že neustále přibývá obyvatel ve městech, zatímco ve vesnicích je zaznamenáván jejich pokles. Mnoho obyvatel měst se musí spokojit s menším pozemkem, nebo jen s jedním pronajatým pokojem, který se v indonéštině nazývá *kos-kosan*. Tento druhý případ se ovšem týká především mladých lidí, kteří migrují do měst za účelem vzdělání a nemohou si dovolit lepší bydlení z důvodu nedostatku financí. Po studiích však vysoké

⁶ *Adat* je soubor zvyků a zvyklostí uchovávaných ústním podáním nebo psanou formou (Dubovská 2005, s. 501).

⁷ Urbanizace je soustřeďování hospodářského i kulturního života do velkých měst na úkor venkova (ABZ slovník cizích slov 2015).

⁸ Repelita, neboli *Rencana Pembangunan Lima Tahun* (Pětiletý plán rozvoje) zahrnovala pět pětiletých plánů na podporu indonéské ekonomiky. Repelita I. vešla v platnost v roce 1969 a zaměřovala se především na zvýšení produkce základních potravin a rozvoj infrastruktury.

procento absolventů zůstává ve městě, jelikož zde mají více pracovních míst a možností profesního růstu. To má za následek právě zmiňovaný pokles populace na venkově. Jsou tu tedy dva hlavní aspekty migrace do měst – práce a vzdělání. Tento problém má velký vliv právě na proměny tradiční architektury, což potvrdil i respondent Suyasa Giri, žijící v moderním domě v Denpasaru:

„Tradiční dům potřebuje velký pozemek. (...) A protože půda ve městech je drahá,⁹ lidé kupují jen malé pozemky, na kterých není možné tradiční dům postavit.“ (nahr. č. 5, audio_d04a, 1:20 – 1:44)

Dalším vlivem je bezpochyby turismus. Bali je v současnosti turisticky nejvíce navštěvovaným ostrovem Indonésie a ročně jej navštíví 3,7 milionu cizinců (Bali Government Tourism Office 2014). Díky tomu jsou zde dopady západního světa velice znát především v sociokulturních aspektech v určitých sociálních sférách. Těmto vlivům jsou náchylnější lidé přicházející do přímého kontaktu s cizinci. Bali je mezi turisty oblíbené pro svoji jedinečnou kulturu, kterou si obyvatelé udržují, avšak právě toto má za následek přijímání vlivů ze západního světa. Jde o přirozený proces, který se odráží také v architektuře. Dr. Dwijendra toto potvrzuje:

„Rychle se změnil dům mého strýce. Ten dům jsem miloval. Ale strýc přistavěl klasičtější toaletu, protože turisté nechtějí chodit na toaletu mimo dům.“ (nahr. č. 1, audio_ad, 1:14 – 1:29)

Jedná se o dům, ve kterém strýc Dr. Dwijendry bydlí a pouze v jedné jeho části ubytovává turisty. Dwijendra také dodává, že kromě přestavby toalety se změnil i celkový vzhled domu, jelikož bylo přistavěno druhé patro, takže i když dům funguje jako malý rodinný hotel lákající na tradiční bydlení, od své původní podoby běžného balijského venkovského domu se již liší. Dwijendra pokládá dům jeho strýce za typický příklad vlivu turismu na lidovou architekturu.

Cestovní ruch je pro tento ostrov základním zdrojem financí. Podle Euro Bali¹⁰, která se zaměřuje na pomoc malým a středním indonéským podnikům v přístupu na evropský trh a podporu indonésko-evropských obchodních vazeb, dosahují příjmy z turismu na ostrově šedesáti až sedmdesáti procent z tamější ekonomiky (Euro Bali 2006). Místní obyvatelé jsou

⁹ Cena půdy ve městech se zvyšuje s přibývajícím zájmem o koupi. Čím větší je míra urbanizace, tím dražší jsou pozemky. Podle Suyasa Giriho (nahr. č. 5, audio_d04a.) z domu č. 4 se pohybovala cena půdy v Denpasaru v sedmdesátých letech okolo 125 až 150 tisíc rupií za jeden ar, zatímco v současnosti odhaduje cenu na 200 tisíc rupií a více.

¹⁰ Euro Bali je vývozní síť, která byla založena v rámci projektu Asia-Invest, který je iniciativou Evropské unie. Euro Bali si klade za cíl mimo jiné také zvýšit vzájemné povědomí o existenci podnikatelských komunit v Evropě i na Bali.

turismu naklonění, a to i v případě malých výdělků. Pan Made Tano, vlastník jednoho z původních domů, ze kterého se v současnosti stal skanzen, tvrdí, že denně se do jeho domu přijede asi deset aut naplněných turisty (nahr. č. 2, audio_d01), což znamená přibližně čtyřicet až šedesát návštěvníků. Pan Made vybírá pouze dobrovolné vstupné, které z části věnuje na renovaci (nahr. č. 2, audio_d01). Zde je vidět opačný vliv turismu než u zkušenosti Dwijendry, kde byla poznat snaha místního obyvatele využít tradice k podpoře turistického ruchu. Zatímco v případě, který uvedl Dr. Dwijendra, je muž ochoten kvůli turismu přestavět svůj dům a vystoupit tak z tradičního architektonického konceptu, z výpovědi Made Tana je jasně vidět, že jde zejména o zájem být v kontaktu s cizinci, který je doplněný pouze o nepatrný výdělek. Jeho stavba zůstává i nadále stejná.

Architektonické změny jsou viditelné na první pohled a k jejich popsání není potřeba žádného odborného vzdělání. Je však důležité si uvědomit, že tyto konverze k modernějším materiálům a obměny jednotlivých částí domu nejsou změnami pouze praktickými, ale pojí se nepochybně také s významovou stránkou domu. Lidské obydlí hraje důležitou roli v našem společenském životě, a podle Dwijendry (2014, s. 1) je význam bydlení složitější než jen ochrana lidského těla před nepříznivým počasím, protože jde především o projev vlastní kultury a způsobu života. Jde o vyjádření identity jednotlivce i celé komunity. Každá etnická skupina si vytvořila odlišné způsoby využití architektury jako odrazu vlastní kultury. Žádný tradiční dům neinterpretuje kulturu stejným způsobem, a z toho důvodu je důležité porozumět místnímu sociokulturnímu stylu.

1.3 Metodologie

Pro sběr potřebných dat jsem využila kvantitativní a empirické metody výzkumu. Hlavním cílem bylo objektivně zhodnotit uplatnění tradičního konceptu balijského obytného domu v současnosti a porovnat, do jaké míry se udržují zásady užívané ve stavebnictví na tomto ostrově užívané před sto až sto padesáti lety, což je období, ze kterého pochází typizovaný vzor této architektury. S majiteli zvolených domů jsem komunikovala osobně, první návštěvy probíhaly v srpnu 2014 a hlavním cílem bylo seznámení se s daným tématem, výběr vhodných respondentů a zodpovězení spíše obecných otázek ohledně rozvržení obytného komplexu, na jejichž základě bylo potřeba se zaměřit na konkrétní problematiku. Během těchto setkání jsem provedla zaznamenané i nezaznamenané rozhovory, neboť někteří respondenti, například Made Tano, zpočátku nesouhlasili s nahráváním, ale při druhé návštěvě v dubnu 2015 již ano. Jednalo se o konverzace zaměřené na konkrétní dotazy, popis domu a vyměření staveb. Většina z nich byla pro všechny respondenty stejná a následně jsem

ji doplnila o otázky, které byly pro určité respondenty odlišné. Seznam těchto otázek uvádím v příloze práce v českém jazyce. V této fázi již proběhly pouze zaznamenané rozhovory, které jsou k dispozici ve formátu mp3 jako příloha na CD. S respondenty jsem komunikovala primárně v indonéštině, anglický jazyk byl použit pouze při konzultacích v akademickém prostředí s Ph.D. Paramadhyaksou a Dr. Dwijendrou, které jsem již představila v úvodu práce.

Zde je také nutné zmínit některé faktory, které získávání informací komplikovaly. Jedním z nich byl například problém místních obyvatel se zapamatováním dat, kterým nepřikládají takovou důležitost jako my, nebo nepotřebě uchovávat důležité dokumenty, mezi které patří i doklad o vlastnictví pozemku. V případě nejistých údajů, zejména roků či celých dat, jsou tyto okolnosti v práci vždy uvedeny.

2. Balijský dům

V následující kapitole popíši základní koncept tradičního obytného domu na ostrově Bali. Jelikož se nejedná pouze o vzhled a konstrukci, ale také o významovou stránku stavby, je tato kapitola dělena do tří podkapitol. První z nich se věnuje sociokulturním otázkám, ve kterých přibližuji důležitost domu jako takového a vztah mezi majitelem a obydlím. Druhá podkapitola se zabývá dispozičním uspořádáním, architektonickými prvky a stručně také užívanými materiály konstrukcí a povrchů, ačkoli se jedná o téma, kterému se věnuji v následující kapitole, konkrétně v 3.3 Stavební materiály. V poslední části představím dříve zmíněné čtyři domy, které tvoří nosné badatelské objekty ve střední části Bali.

Vzorový model typického domu působí jako miniaturní chrámový komplex, který je tvořen několika menšími stavbami, přičemž všechny se od sebe liší jak funkcí, tak vzhledem. Součástí komplexu, který bývá ohraničen vysokou kamennou zdí, je samostatná kuchyň, ložnice, přístřešek (*bale*), koupelna, prostor pro nezadané dívky či rodiče a malý rodinný chrám. Každý z těchto pavilonů¹¹ má své přesné místo a celý komplex je postaven tak, aby odpovídal zavedeným normám, které mimo jiné určují také vzhled symbolů, svatyň, vhodných dekorací či hodnotu měrných jednotek. Balijsci mimo jiné vynikají svým smyslem pro detail. Dekorace, ať už dřevěná či kamenná, je velice důležitá a udržuje v chodu harmonii mezi světem a lidskou existencí. Ke stavbě domu se také vážou přesná pravidla pro výběr vhodného data pro zahájení výstavby, vhodného místa či nasměrování celého komplexu vzhledem ke světovým stranám, moři a nejvyšší sopce na ostrově, která má pro místní obyvatele z hlediska náboženství velký význam.

Přestože v současnosti je častější migrace za prací a tradice určující dědičné právo se postupně vytrácí, Howe (1983) popisuje standardní skladbu obyvatel tradičního balijského domu:

„V jednom obytném komplexu bydlí početná rodina skládající se z rodičů, ožených synů s manželkami a dětmi, neprovdaných dcer a otcových rodičů, pokud ještě žijí. U nižších balijských kast se obvykle dodržuje pravidlo ultimogenitury¹². Nedědicí synové se většinou vystěhují buď po sňatku k rodičům nevěsty, nebo postaví svůj vlastní dům, pokud je v okolí k dispozici ještě půda k prodeji. Pokud v jednom obytném komplexu zůstane bydlet více bratrů, bude

¹¹ Výkladový slovník vysvětluje termín *pavilon* jako “budovu či podobnou konstrukci využitou pro zvláštní účely” (Oxford Dictionaries 2015). Z toho důvodu jsem zvolila tento termín za nejvhodnější způsob vyjádření jednotlivých staveb, které jsou součástí celého obytného komplexu.

¹² Ultimogenitura je dědický řád, který přiznává právo na vládu či majetek nejmladšímu synovi a jde tak o opak známější primogenitury, prvorozenectví (Oxford Dictionaries 2015).

dům sloužit několika nukleárním rodinám. V tom případě má každá rodina své vlastní obytné prostory a jednu společnou kuchyni.“ (Howe 1983, s. 138).

Toto pravidlo však nemusí být vždy platné. K tomuto faktu se vrátím v podkapitole 2.3 Představení objektů, ve které rozeberu jednotlivé zkoumané domy.

2.1 Balijský dům z pohledu sociální a kulturní antropologie

Tradiční, neboli lidová architektura odráží kulturu a styl života každé etnické skupiny, díky čemuž je vždy odlišná a specifická. Suartika (2013b, s. 1) upřesňuje, že jde o lokální, domácí, obyčejné stavby, na které byly využity místní dostupné zdroje a které byly postaveny tradičním způsobem. I moderní dům však může být označován jako lidový, pokud se neodkloní od původní podoby a vážou se na něj alespoň některé zažité tradice. Lidová architektura se ustanovila v době, kdy bylo obyvatelstvo nuceno používat dostupné přírodní materiály, a kdy bylo potřeba ochránit člověka před nepříznivými vlivy klimatu a zajistit ho k bezpečnému životu (Edwards 2011). Zatímco ve vyspělých zemích jsme se od lidové architektury odchýlili již dávno, v Indonésii probíhá tento odklon v současnosti. Balijské žijící mimo velká města ještě stále bydlí v tradičních domech, avšak většina obyvatel z měst, kromě rodin, které osídlily tato místa ještě před počátkem urbanizace, tuto tradici nedodrží a upřednostňuje stavby, které jsou pro moderní dobu praktičtější, popřípadě nejsou tolik finančně náročné z hlediska oprav a udržování.

Ovšem také vesničané žijící v tradičních domech se vlivem globalizace odklánějí od původních tradic a jejich vztah k obydlí se mění. Dr. Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) uvádí několik hlavních důvodů, kterými jsou demografické změny v souostroví, globalizace, finance a turismus. To vše má dopad zejména na mladou generaci, které neprojevuje zájem o uchování tradic a významu původní architektury nerozumí.

Důležité je zmínit také význam samotného slova „dům“. Zatímco indonéština, která je v současnosti úředním jazykem, má pouze jeden výraz pro obytný dům, *rumah*, balijščina nabízí výrazů hned několik. Slova jako *umah*, *jeroan*, *geria* či *puri* jsou často používané, avšak podle Dwijendry (2008, s. 99-117) má každý z nich odlišný význam. Liší se také způsobem užití, jelikož balijščina funguje na třech zdvořilostních rovinách.¹³ Podoba slov *rumah* a *umah* není pouhá náhoda. Jak indonéština, tak i balijščina spadají do austronéské lingvistické skupiny, přičemž ve všech těchto jazycích je výraz pro dům obdobný (Fox 2006,

¹³ Těmito rovinami jsou: *la* (nízká, běžně užívaná), *lpun* (zdvořilá, užívaná například během hovoru s lidmi z vyšší kasty či vyššího sociálního statusu) a *lda* (vysoká a užívaná pro náboženské záležitosti).

s. 10). Stejně tak slovo *balai* (resp. *bale*), označující typickou malou dřevěnou konstrukci podobnou altánu, nese v této jazykové rodině stejný význam.

Balijský hinduismus učí uctívat a vážit si všech věcí, které jsou součástí lidského života. Jak vysvětluje Wiryomartono (2014, s. 2), všechny budovy, předměty, zvířata či rostliny nejsou majetkem či výtvozem lidstva, avšak základními složkami života jako celku. Z hlediska architektury jde o podstatný fakt, jelikož jsou díky tomu lidová obydlí vnímána jako nedílná součást existenčního celku.

Suartika (2013a, s. xxvii) ve své knize zmiňuje, že balijská kultura má jedny z nejsložitějších lidových tradic na světě. Tradiční architektura je zde založena na starověké hindu-balijské filozofii, která je velice striktní v oblasti stavebních principů a norem (Ferschin aj. 2013, s. 199). Stejně tak uvádějí (tamt.), že starověké balijské vědění a tradice jsou uchovávány v psané formě na lontarových listech¹⁴. Zde jsou také rozepsány již zmiňované principy určující přesné postupy během stavby, kterým se budu věnovat v následující kapitole.

I přes to, že se nyní lidová architektura mění – přistavují se další pavilony, používají se modernější materiály, které se zdají místním obyvatelům kvalitnější – , stále existují pravidla, které by neměla být porušena. Mezi nejdůležitější patří například důležitost východní části domu, takzvané *sanggah*, kde je umístěn rodinný chrám. Tato část je neměnná, má přesně danou podobu podle kasty a neměla by projít žádnou výraznou renovací. Ovšem podle Dr. Dwijendry (nahr. č. 1, audio_ad) existují případy, kdy je toto pravidlo porušeno. Pokud má člověk určitý obnos peněz, nepřikládá důležitost svému sociálnímu statusu a postaví rodinný chrám, který by podle zavedených pravidel spadal díky svým rozměrům a bohatosti dekorací do vyšší kasty. Dalším pravidlem je také zákaz prodeje domu, což se váže na vlastnictví pozemku a kastovní systém. Respondent Gede Purnama vysvětluje, že přestože je nyní vlastníkem domu, není možné jej prodat, a to ani v případě, kdyby se chtěl s celou svojí rodinou přestěhovat mimo Bali:

„Není možné dům prodat. Pokud nebude obydlený, navrátí se zpět do vlastnictví vesnice. Je možnost určit dědice, někoho z nejbližší rodiny, který žije ve stejné vesnici. To jsou zvyková pravidla.“ (nahr. č. 5, audio_d04a, 7:50 – 8:25)

Jedná se však o fakt, který se u novodobé architektury týká zejména *desa adat*, tradičních vesnic. Oproti tomu v městských oblastech je více než osmdesát procent pozemků v soukromém vlastnictví (Dwijendra 2014, s. 83).

¹⁴ Jedná se o rukopisy na listech lontarové palmy, které jsou uchovány v knihovně Gedong Kirtya ve městě Singaraja ležícím na severním pobřeží Bali.

Jak už bylo zmíněno, dalším podstatným faktorem ovlivňujícím podobu obytné architektury je hinduistický kastovní systém. Tento systém rozděluje balijskou společnost do skupin, které nejsou založeny na povolání či sociálním statusu, nýbrž na genealogii předků a okolnostem narození. Ke každé z těchto skupin, kast, se vztahují jiná pravidla určující chování ve společnosti. Na ostrově Bali tento systém obsahuje čtyři kasty¹⁵ (obr. č. 2) – *shudra*, *vaishya*, *ksatrias* a *brahmana*¹⁶. Podle Eisemana jr. (2009, s. 76) spadá devadesát procent Balijských do nejnižší z nich, *shudry*. Ta bývá označována také jako kasta rolníků. Kastu lze většinou odhadnout podle jmen. Například příslušník *brahmana* se často jmenuje Ida Bagus či Ida Ayu, pokud jde o ženu, a členové *ksatrias* zase mohou užívat přízvisko Cokorda (Eiseman jr. 2009, s. 30-35). Toto pravidlo lze pozorovat také u jmen jednotlivých respondentů.

Tento kastovní systém výrazně ovlivňuje i architekturu, a to zejména prostorové uspořádání, počet jednotlivých budov v celém obytném komplexu, či výzdobu (Dwijendra 2014, s. 94). Podle architektury lze rozeznat, do které kasty majitel domu spadá. Zatímco příslušník *shudry* bydlí v jednoduchém obydlí bez zbytečných dekorací, Balijské patřící do *ksatrias* či *brahmana* se pyšní kvalitními a drahými stavebními materiály a dekoracemi v podobě nejrůznějších ornamentů vyrytých do dřevěných dveří či okenic, nebo umístěných na střechy. Kasta *vaishya* poskytuje takzvaný zlatý střed – přiměřené množství ornamentů, často pouze ty, které jsou nezbytné či mají specifický náboženský význam, běžné stavební materiály a jednoduché vybavení. Při svém výzkumu jsem si povšimla faktu, že příslušníci vyšších kast rádi udržují svůj dům v dobré kvalitě a častěji jej renovují. Díky tomu se také prostory více modernizují, nebo se přistavují ke komplexu další pavilony, které již nehrají žádnou podstatnou roli v tradičním uspořádání.

Nicméně Dwijendra (2014, s. 94) mimo to také tvrdí, že sociální status určený příslušnou varnou není v současnosti na Bali tolik důležitý, jako býval v minulosti. Přesto se však stále objevují problémy spjaté s tímto systémem v jiných oblastech, jako jsou například sňatky. Na druhou stranu ale vysvětluje (nahr. č. 1, audio_ad), že v současnosti mladí lidé o hinduismu nemají dostatek informací, protože se o své náboženství nezajímají. Vystačí si se základními znalostmi, ale ztrácí ke svému náboženství respekt. To se potvrzuje právě i v architektuře. Někteří Balijské již nedbají pravidlům, která se týkají jednotlivých kast.

¹⁵ Balijský kastovní systém se v některých ohledech liší. V indickém modelu je například spojována kasta se zaměstnáním (Otting 1996, s. 19). Balijský model je velice podobný varnám v Indii. Sinha (nedat., s. 3) vysvětluje, že varny sjednocují všechny hinduistické kasty do čtyř skupin, které byly dříve rozlišovány podle barvy pleti. V současnosti už není tento fakt platný, avšak v balijském systému jsou kasty stejné jako indické varny.

¹⁶ Též *brahmin*.

Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) toto interpretuje na modelové situaci – pokud někdo touží po vlastním rodinném hotelu, který by byl postaven v balijském stylu, použije při stavbě všechny architektonické prvky, které uzná za vhodné či pro cizince zajímavé. Nezáleží mu na tom, jestli si může z pohledu vlastního postavení takové prvky dovolit. To následně způsobí, že i když je tento člověk v nižší kastě, není těžké prezentovat se jako člen kasty vyšší. Jedná se o problematiku způsobenou mocí peněz a turismem.

2.2 Balijský dům z pohledu architektury

Typickým charakteristickým znakem tradičního obydlí je jeho rozložení. Nejedná se o jednu budovu, jako jsme tomu zvyklí v západní kultuře, ale jde o komplex malých staveb, jejichž umístění striktně podléhá danému systému *Asta Kosala Kosali*¹⁷. Vzhled tradičního balijského domu je vidět na obr. č. 5 zachytávajícího podobu zkoumaného objektu č. 1 v Batuan, který až na drobné detaily odpovídá původnímu konceptu tradičního domu.¹⁸ Jednotlivé domy, respektive pavilony, mají každý svoji specifickou funkci. Vzhledem k přesně stanoveným podmínkám týkajících se rozložení částí komplexu není možné jej přeorganizovat. I v současnosti se novostavby tradičních domů staví dle těchto pravidel. Není však jednoduché vybrat ani samotné místo pro stavbu, i když v současnosti už se od stereotypů vázajících se k výběru parcely ustupuje, a to vzhledem k nedostatku prázdných pozemků a půdy k prodeji. Podle Dr. Dwijendry (nahr. č. 1, audio_ad) jsou podstatným důvodem také finance, avšak i přes vliv globalizace a modernizace se lidé stále drží svého náboženství, hinduismu. Jejich názory a přesvědčení se nemění, na rozdíl od jejich způsobu myšlení. Rozdíly v ceně za stavební materiály jsou znatelné, což má vliv například na omezení dekorativních prvků. Změny však detailně rozeberu až v následující podkapitole, kde se je také pokusím názorně představit na zkoumaných objektech.

Neméně důležité je také nasměrování celé stavby, protože zde záleží nejen na světových stranách, ale především na poloze hory Agung, nejvyššího bodu na Bali, jelikož Balijsci věří, že se jedná o kopii posvátné hory Meru¹⁹. Orientace je tedy následující – směrem k moři (*kelod*), směrem k hoře Agung (*kaja*), směrem na východ (*kangin*) a směrem na západ (*kauh*). Kromě toho je také možné hovořit o *kaja-kangin*, přičemž jde o severovýchod, nebo

¹⁷ *Asta Kosala Kosali* představuje ucelený systém pravidel a filozofických principů pro dispozici a umístění jednotlivých obytných částí tradičního balijského domu (Blacksmith 2013, s. 9).

¹⁸ Tato axonometrie byla nakreslena Šenkyříkem (2015) na základě mých fotografií a půdorysu domu.

¹⁹ Agung je sopka ležící ve středovýchodní části Bali a místní obyvatelé věří, že je obývána hinduistickými bohy. Jedná se o nejvyšší a nejposvátnější horu na ostrově (Eiseman jr. 2009, s. 234).

kaja-kauh, severozápad. Tradiční obytný komplex je rozdělen na tři části podle tohoto typu orientace, a to na sakrální část, která je oddělena kamennou zídou, obytnou část, do které spadají různé pavilony plnící funkci ložnice či *bale*, a nejprofánnější část (*kelod*), ve které se nachází například kuchyně (Eiseman jr. 1990, s. 9).

Celý komplex je ohraničen kamennou zdí, která většinou sahá do výšky dvou metrů. Howe (1983) píše, že se tato zeď nachází pouze ze tří stran celého domu, přičemž na čtvrté, otevřené straně se nachází zahrada (*teba*). Jedná se o pozemek za domem, který slouží k pěstování nejrůznějších plodin, nebo chov prasat (Howe 1983, s. 143). U mých objektů tomu tak však nebylo a zeď obklopovala komplex po celém jeho obvodu. Made Tano (nahr. č. 2, audio_d01), jeden z respondentů, však tvrdí, že je to pouze otázka osobních preferencí. Zeď má chránit soukromí obyvatel domu, udržuje pocit domova a také symbolizuje život jedince a okolního světa (Wiryomartono 2014, s. 4).

Jednotlivých částí domu, které jsou nezbytně nutné, je osm - *sanggah*, *umah metén*, *bale dangin*, *bale dauh*, *jineng*, *paon*, *tugu* a *natah*. *Sanggah* patří mezi nejdůležitější z nich a tento název označuje prostor vyhraněný pro rodinnou svatyni. Jelikož se jedná o místo určené k modlitbám a pokládání obětí, nachází se v nejposvátnější části celé zastavěné plochy. Při stavbě je potřeba dodržovat mnoho pevně daných pravidel a jedním z nich je například i doporučení nevystavovat *sanggah* v novém domě jako první část, ale až v pokročilé fázi výstavby. Jedná se o velice důležitý a sakrální prostor, bez kterého by tradiční balijský dům nemohl přesně plnit svoji funkci. Vzhled *sanggah* je velice podobný, ale v jednotlivých domech se může lišit v detailech, nebo svojí velikostí. Záleží na finanční situaci majitelů. Bohatší rodiny mívají větší a propracovanější svatyně, které se nazývají *merajan* či *pamerajan* (Sulistywati 2013, s. 268). Tato část musí být vždy umístěna po směru *kaja-kangin*, tedy severovýchodní roh komplexu.

A protože se jedná o posvátné místo, na které například nesmí vstoupit menstruuující žena, je celý tento prostor ohraničen zídou, která bývá tradičně pouze metr až metr a půl vysoká. Na základě výzkumu a respondentů lze usuzovat, že důvod, proč není ve stejné výšce jako zeď okolo domu, je ten, že jejím účelem není zajistit soukromí, ale spíše vymezit vážený prostor. Ke vstupu slouží malá branka, ale můžeme se setkat i se samotným otvorem v zídce, bez jakýchkoli uzavíracích možností. Například u domu č. 1 je vidět, že jsou sakrální a profánní prostory odděleny pouze vysokým prahem.

Vstup do *sanggah* se nachází mezi budovami nazývanými *umah metén* a *bale dangin*. Slovo *metén* je odvozeno od slovního základu *metu*, což znamená „vyjít“ či „narodit se“ (Howe 1983, s. 142). Tato budova stojí nalevo od *sanggah*, tedy na severní straně domu, a

pravděpodobně se jedná o nejhonosnější či alespoň neudržovanější část domu. Kromě tohoto názvu se označuje také za *bale daja*.

Bale dangin se nachází u východní zdi a patří mezi obytné prostory. Slovo *bale* je indonéský termín pro specifický typ otevřené dřevěné konstrukce, která hraje v životě každého Indonésana důležitou roli (Howe 1983, s. 156). Má svou podobou blízko k altánu, avšak jeho spodní plocha je postavená na krátkých nožkách. Lidem poskytuje místo pro trávení volného času a konverzaci. *Bale dangin* je tedy menší stavba bez stěn (někdy může být jedna strana krytá). Sulistywati (2013, s. 270) píše, že slouží jako multigenerační ložnice, ale často se společně s *bale delod* (neboli *bale sumanggen*) spojuje v jeden objekt. V takovém případě má mnohem více funkcí. Pokud stojí každý z těchto objektů zvlášť, funguje *bale delod* také jako ložnice, avšak často byla přistavěna později. Původně se jednalo o otevřený pavilon, v současnosti jde o klasický malý dům, většinou vícepokojový.

Naproti *bale dangin* se nachází *bale dauh*, které tedy zaujímá polohu u západní zdi komplexu. Podle Howa (1983, s. 142) je využíván nedědícími syny a dcerami či návštěvníky. I přesto, že stejně tuto část domu popisuje Sulistywati (2013), v praxi jsem se setkala s několika odlišnostmi, které následně upřesním.

Paon, neboli kuchyně, je umístěná proti *bale daja*, nebo až v jihozápadním rohu, což znamená přímo proti *sanggah*. Důvod takto vyřešené situace je čistě praktický. Zatímco *sanggah* je nejposvátnějším místem z celého komplexu, kuchyně je považována za jedno z nečistých míst. Samotný kořen slova, *aon*, znamená popel z krbového ohně (Howe 1983, s. 142).

Za kuchyní bývá umístěn *jineng*, což je na první pohled velice atypický objekt, který se ve své tradiční podobě pyšní vysokou úzkou střechou zužující se do špičky. Tento prostor sloužil pro skladování rýže a postupem času také pro další potraviny (Dwijendra 2008, s. 100). Zatímco tyto zásoby byly uloženy v horní části *bale*, přímo pod jeho střechou, spodní část sloužila k odpočinku, práci či spánku (tamt.).

V tradičním komplexu se nacházely ještě další pavilony, sloužící jako úložné prostory či sýpky, například *kelingking*, *kelumpu* či *gelebeg*, které měly obdobnou funkci jako *jineng*. Ten byl však jednou tak velký (Dwijendra 2008, s. 99 – 101). V žádném tradičním domě se nevyskytovaly všechny tyto objekty. Jejich obecné označení je *lumbung*, což se dá překládat jako stodola či sýpka na rýži (Olša 2010). Podle Sulistywati (2013, s. 270-272) je *lumbung* charakteristický svým vzhledem a od ostatních pavilonů se liší především střechou, která je zaoblená a vždy z přírodních materiálů, protože se v tomto podstřešním prostoru nachází uložená rýže či potraviny. Pod střechou se nachází pouze otevřený prostor

připomínající *bale*. V současnosti může *lumbung* vypadat stejně jako jakýkoli jiný moderní pavilon.

Důležité zmínit také *tugu*, což je nejmenší jednotka tohoto tradičního obytného komplexu. Jedná se o malý oltář o standardní velikosti 1 m², který stojí volně mimo sakrální část domu. Bývá zpravidla umístěn v severozápadním rohu pozemku, ale také na veřejných místech, jako jsou křižovatky či hranice vesnice (Howe 1983, s. 141). Jedná se o oltář věnovaný neurčité nadpřirozené síle, která se neřadí ani mezi dobré síly, ani mezi zlé. Nemá konkrétní jméno, ale je nazýván „vlastníkem celého komplexu“, což znamená, že je duchem strážícím dům (Howe 1983, s. 143).

Součástí domu bývá tradičně také *natah*, který není na první pohled vidět, avšak přesto hraje v celém komplexu důležitou roli. Jedná se o volný prostor přibližně ve středu celého komplexu. Jednoduše se dá označit za bod, kolem kterého se vše oživuje, funguje a vyvíjí (Wirjomartono 2014, s. 2).

2.3 Představení objektů

V této podkapitole představím všechny čtyři domy, které jsem zvolila jako zkoumané objekty. Snažila jsem se při výběru rozhodovat tak, aby mezi nejstarším a nejnovějším domem byl rozdíl přibližně sto let. Kromě toho jsem do výzkumu zahrnula ještě dva další, které jsou téměř stejně staré. Pokládala jsem za důležité zvolit více než jeden objekt, protože i když se jedná o stavby na první pohled splňující koncept tradičního balijského domu, jsou v jistých ohledech odlišné. Toto přechodné období je pro mou práci důležité, proto vzájemně porovnám tyto čtyři objekty, porovnala výsledky porovnám také s klasicky učebnicovým modelem domu známým ze starších antropologických výzkumů.

2.3.1 Historický dům - Batuan, Sukawati

Nejstarší z domů se nachází ve vesnici Batuan, tedy v centrálním Bali na cestě mezi městy Denpasar a Ubud (obr. č. 1).

Podle Ph.D. Paramadhyaksy, který mi tento dům objekt, je jeho stáří asi sto padesát let, avšak tento údaj se podle různých zdrojů liší v řádu desetiletí. Přestože stále ještě plní úlohu obytného domu (v současnosti je obýván pěti muži a třemi ženami), patří k hojně navštěvovaným turistickým místům ostrova a funguje jako skanzen. Komplex si totiž zachovává svoji původní podobu a nejsou inovovány ani stavební materiály (obr. č. 6). Střecha je stále ještě došková a kompozice domu odpovídá modelovému příkladu, který

můžeme vyčíst z odborné literatury, jakožto i domům, které jsou popisovány Dwijendrou (2008) v jeho knize, ze které vycházím.

Made Tano (nar. mezi lety 1955 – 1960)²⁰ zdědil příbytek po rodičích a rozhodl se jej uchovat v původní podobě a pouze jej jednou na několik let opravuje. Živí se jako řezbář a své umělecké výrobky prodává turistům, kteří jeho dům navštěvují jako skanzen. Během rozhovoru nejdříve tvrdil, že žije sám a pouze zůstává v kontaktu se svou vzdálenější rodinou, avšak později přiznal, že dům sdílí s rodinou svého mladšího bratra. Nikdy se neoženil. Patří do nejnižší z kast, *shudra*, ačkoli dříve býval o jednu úroveň výše, ve *vaishya*. V této době byl dům postaven, tudíž patří i nadále do *vaishya*. Změna kasty, respektive varny, je otevřená. V podstatě se jedná o sociální třídu. Lidé se mohou pohybovat nahoru a dolů v závislosti na vlastních úspěších a hodnotách (Dwijendra 2014, s. 94).

Jak už bylo zmíněno, tento dům v současnosti získává část finančních příjmů z turismu. Made Tano tvrdí, že “v hlavní turistické sezóně se na tento typický balijský dům přijede podívat kolem deseti aut s turisty denně”, což může znamenat maximálně čtyřicet osob (nahr. č. 2, audio_d01). Mimo toto období je většinou číslo o polovinu nižší. Vstupné je pouze dobrovolné, protože podle majitele vzhledem k jeho náboženství není vhodné žádat o peníze, jelikož jsme všichni svými bratry a sestrami. Jedná se o místo, které je v současnosti populární, avšak přestože je majitel domu živen pouze penězi od turistů, primárně jde stále o jeho domov, ke kterému má určitou citovou vazbu. Ačkoli se na první pohled zdá, že celá tato konstrukce je udržována jako skanzen záměrně, ve skutečnosti jde o nedostatečné finanční prostředky potřebné k rekonstrukci domu.

Co se týče vlastnictví objektu, půda náleží vesnici a dům patří Made Tanovi. V jeho vlastnictví se nachází pouze část pozemku, a to zahrada, kterou je možné také prodat. Samotný dům však prodat možné není. Zde se ovšem nabízí otázka, proč není majitelem domu právě mladší bratr Made Tana, jelikož podle tradice se dědicem stává vždy nejmladší syn. Během výzkumu se mi však nedostalo vysvětlení. Mladší bratr se v domě většinu času nevyskytuje a nebylo možné jej kontaktovat.

Rekonstrukce a údržba obytného komplexu, jako je tento, není snadná, jelikož obydlí z přírodních materiálů je podle Made Tana dražší než z materiálů moderních, protože dřevo a listy nemají tak dlouhou životnost a musejí se častěji obměňovat. V případě tohoto domu se

²⁰ Mnoho indonéských obyvatel žijících na vesnicích nezná svoje datum narození a existuje ještě stále hodně osob, které nevlastní občanský průkaz. Pan Made Tano pouze ví, že v roce 1970 byl ještě na základní škole, která trvá zpravidla šest let a minimální věk dítěte navštěvujícího první třídu je stanoven na sedm let (Peraturan no. 2/vii/pb/2014, pasal 4(1)a).

v minulosti přibližně každých deset let renovovala určitá část komplexu, ale v současné době je nutné opravovat konstrukci častěji.

V komplexu je již deset let zaveden elektrický proud, který je zde ale spíše pro jistotu, než aby majiteli zlepšil životní podmínky. Made Tano totiž i přesto stále používá tradiční ruční svítilnu.

Jak je možno vidět na půdorysu domu (obr. č. 4), rozmístění jednotlivých pavilonů odpovídá tradičnímu konceptu. Komplex ohraničuje kamenná zeď a hlavní vchod se nachází na západě. Jak je vidět na obr. č. 7, vchod je tvořen jednoduchou bránou bez dveří. Z toho důvodu je soukromý a veřejný prostor oddělen stěnou dvojitou - kromě vysoké zdi ohraničující pozemek byla mezi vchodem a budovami postavena ještě zídka vysoká 1,2 metru. Tím je zajištěno dostatečné soukromí, neboť hlavní vchod je netradičně přístupný přímo z hlavní ulice. Jelikož se jedná dům typu skanzen, je na bráně také upevněna cedulka se základními informacemi - adresa, příslušnost ke konkrétnímu *banjaru*²¹, jméno rodiny a počet jejích členů.

Prostor mezi jednotlivými objekty je vyplněn pouze kamennou dlažbou. Chybí zeleň, která v ostatních objektech vyplňuje podstatnou část prostoru. Vchod do domu se nachází po pravé straně *bale dauh* a po levé straně toalety. *Bale dauh* slouží jako ložnice majitele domu. Vstup do tohoto pavilonu je tvořen podestou, což je otevřená část stavby, která je Made Tanem využívána k výstavě a prodeji řezbářských výrobků.

Ihned u vstupu byl přistavěn malý domek se dvěma toaletami. Made Tano tvrdí, že se k této změně rozhodl vzhledem ke stoupajícímu počtu turistů, kteří do tohoto domu zavítají. Původně stála na stejném místě pouze jedna toaleta a venkovní *bak mandi*, nádrž s vodou. Nyní je zde klasické umyvadlo. Za toaletami se podél zdi nachází kuchyně, která je v bídném stavu. Jedná se o otevřený prostor s kamenným ohništěm. Není zde přívod vody. Za ní byl přistavěn objekt o čtyřech pokojích, v nichž bydlí ostatní členové rodiny. Dá se říci, že Balijsci preferují trávit čas mimo uzavřené místnosti, takže i prostory před těmito pokoji jsou zaplněny věcmi potřebnými při každodenních činnostech.

Na rozdíl od ostatních objektů se zde nachází také studna, jejíž přítomnost se opět shoduje s tradičním konceptem lidového domu. Pro Balijsce totiž není studna pouze zdrojem vody, ale také léčivý prvek a požehnaný zdroj života (Wirymartono 2014, s. 10). Je umístěna v zadní části komplexu v blízkosti zahrady, která není součástí obytného prostoru, nýbrž je za ni pokládán volný pozemek východně od domu.

²¹ *Banjar* lze chápat jako specifický systém komunit, který uskupuje obyvatelstvo do jednotlivých čtvrtí či společenství.

Ve středu komplexu je umístěno *bale dangin*, což je otevřený pavilon, který poskytuje další prostory k přespání a také se jedná o místo konání náboženských obřadů. Dwijendra (2008, s. 89) píše, že centrem domu by měl být *natah*, což je prázdný prostor ve středu komplexu. Avšak zde byla tato záležitost vyřešena spojením *natah* a *bale dangin*, které bylo rozšířeno a poskytuje volný prostor. V *bale dangin* je umístěna jedna postel s matrací.

Po levé straně *bale dangin* se nachází *metén*, o kterém se více rozepíšu v podkapitole 4.3 Umah Metén, avšak jedná se o objekt, který má pro obyvatele hlubší význam než ostatní obytné prostory. V tomto případě se jedná o jednoduchý pavilon bez oken. Nachází se v těsné blízkosti *sanggah*, rodinného chrámu. Tento sakrální prostor je ohraničen zídka postavenou z pálených cihel a kamene. Je zde umístěno pět oltářů a jedno *bale* určené k přípravě obětí.

Tugu, které by mělo být v každém balijském obytném komplexu, zde chybí. Jelikož se jedná o jednoduchý dům a vlastníkem je člen nižší kasty, *tugu*, jiné oltáře mimo prostor *sanggah* a dekorace jsou zcela vynechány.

U tohoto domu lze jednoduše rozeznat části, které jsou stále zachovávané v původní podobě, a části, které byly přistavěny později. Zatímco *bale dauh*, *umah metén*, *bale dangin* a kuchyně jsou postaveny z cihel z nepálené hlíny a doplněny ratanovými zástěnami, přistavěné obytné prostory mají nepálené cihly s omítkou. Střechy pokrývá *ijuk*²², vlákna palmy arekové. Výjimkou je pouze kuchyně, toaleta a přistavěné obytné prostory, které mají moderní tvrdou střešní krytinu.

2.3.2 Renovovaný dům - Batuan, Sukawati

Druhý z objektů leží ve stejné vesnici, avšak už na první pohled se zřetelně liší. Kompozičně je velmi podobný, ale víceméně je zrenovovaný a jsou zde použity modernější stavební materiály jako jsou cihly, dlažební kostky a beton. Dům je přibližně sto let starý a původně měl stejnou podobu jako jeho starší soused, ale rodina postupně celý komplex renovuje. Podle majitele domu bylo *bale dauh* v roce 1960 postaveno zcela znovu, zatímco *metén* byl poprvé renovován až v roce 1964 a podobu, kterou má v současnosti, získal teprve před několika lety.

²² Indonéský termín pro dlouhá, černá vlákna pocházející z vnitřní části listů palmy arengy cukrodárné (lat. *Arenga pinnata*), jež je známý také pod názvy *aren* či *sagoweer* (Polívka 2010). Tato vlákna byla běžně dostupným a poměrně levným materiálem používaným v tradiční balijské architektuře. Kromě něj se využívalo také suchých listů z kokosové a ságové palmy, či modernější varianty *sirap* (dřevěných šindelů).

Majitelem domu je Ida Bagus Nyoman Apriana (nar. 16. dubna 1987²³), který pracuje jako učitel výpočetní techniky na střední škole. Dům se nachází ve vesnici Batuan, v části zvané Banjar Geriya. Postavili jej rodiče současného majitele. V domě bydlí šest osob – Nyoman Apriana, jeho manželka, dvě děti a také jeho rodiče. Rodina patří do kasty *brahmana*, což značí velice dobré postavení ve společnosti.

Stejně jako u ostatních domů, i zde rodina nemá k dispozici dokumenty o vlastnictví půdy, ani stavební povolení. Nyoman Apriana (nahr. č. 3, audio_d02) vysvětluje, že není možné první z těchto dokladů vlastnit, jelikož pozemek není majetkem rodiny, přičemž odkazuje na výraz *pekarangan desa* (PKD). Jedná se o půdu ve vlastnictví vesnice, která byla dána jejím obyvatelům za účelem vytvoření či rozšíření vesnice, a která má vždy přibližně stejnou velikost pro každý dům (Aspriani nedat., s. 4). U těchto pozemků mají rodiny věčné právo jejich využívání, ale musejí přispívat do společného fondu (MacRae 2006, s. 85). Pozemky PKD nemohou být prodány. Naopak druhý dokument, stavební povolení, existuje, ale nikdo z obyvatel neví, kde se nachází. Při výzkumu jsem se setkala s největšími problémy okolo datace obytného komplexu i jeho částí právě v tomto domu. Nyoman Apriana nebyl ochotný dokument dohledat ani přes opakovanou žádost.

Tento obytný komplex je standardně ohraničen kamennou zdí, která je v některých místech metr a půl vysoká, zatímco na straně, kde se v těsné blízkosti nachází sousední dům, dosahuje zeď výšky necelých dvou metrů. Vstup je společný pro dva domy a tvoří jej velká železná brána. Jak lze vyčíst z půdorysu domu (obr. č. 11), vstup do samotného obytného komplexu se nachází mezi *metén* a krytým parkovacím místem pro auto, které sousedí s *bale dauh*. Naproti *metén* se nachází jedna kuchyně a jídelna. Tyto dva prostory jsou spojeny do jednoho pavilonu, ale kuchyně je separována v malé vestavěné místnosti. V zadní části domu se nacházejí další obytné prostory, *bale delod*, ve kterých spávají děti majitele. Sám majitel se svojí ženou ke spánku využívají *bale dauh*. Téměř ve středu popisovaného komplexu se nachází *bale dangin*, na němž je k dispozici jedno lůžko, které však v současnosti nikdo z rodiny jako postel nevyužívá. Spíše funguje jako odkládací prostor. V neposlední řadě je zde umístěno *sanggah*, které je tradičně postaveno v té části komplexu, která je nejbližší k hoře Agung. Součástí *sanggah* jsou čtyři oltáře, jedno *bale* sloužící pro přípravy na náboženské obřady a také malý jednoduchý domek s dveřmi a bez oken (obr. č. 16), který Nyoman Apriana nazývá *lumbung*, avšak vysvětluje, že se uvnitř ukládají věci potřebné k provádění náboženských obřadů, a to zejména předměty, které jsou svaté. Od tradičního

²³ Během rozhovoru byl uveden rok narození 1987, avšak dovolila bych si tvrdit, že se jedná o špatný údaj. Respondent je muž středního věku, jehož dcerou byla má informátorka studující vysokou školu.

využití, kterým bylo především skladování rýže a dalších plodin, se již značně odchýlilo. Stejný objekt se nachází také za *bale dangin*, kterého se ze zadní strany dotýká ještě jedno malé otevřené *bale*. Na rozdíl od *lumbung* umístěného v sakrální části komplexu, tento druhý *lumbung* slouží jako úložný prostor pro jakékoli profánní předměty. Sulistiwati (2013, s. 270) vysvětluje, že počet těchto původních sýpek odráží ekonomický status obyvatel domu. V tomto komplexu chybí *teba*, zahrada, jelikož se dům nachází v zastavěné oblasti, ve které bylo potřeba šetřit s místem. I když celý prostor působí čistě a moderně, čemuž dopomáhají také nově opravené chodníčky mezi jednotlivými pavilony, které jsou tvořeny oblázky, prostor mezi *bale dauh* a kuchyní je značně zanedbaný. I přes snahu oživit prostor rostlinami, je tato část domu využívána pro některé domácí práce, například praní a věšení prádla, a nachází se zde mnoho každodenně využívaných předmětů. Na samém konci stojí přístřešek a kamenná toaleta. *Tugu* zde chybí.

Na první pohled je poznat, které části domu byly přistavěny, a které renovovány. Opravené pavilony působí draze a jsou doplněny dekoracemi i zlatavou barvou. Oproti tomu nové pavilony, kterými jsou například *bale dauh* (obr. č. 17), kuchyně či *lumbung*, jsou jednoduché a bez dekorativních prvků. Prostor je doplněn udržovaným trávníkem a několika stromy a květinami. V chodníčku jsou vyobrazeny nejrůznější ornamenty květin. Všechny střechy jsou pokryté moderní vypalovanou krytinou. Oproti domu č. 1 působí prostor velice udržovaně a draze, ačkoli sám Nyoman Apriana zmiňuje, že původní materiály jsou náchylnější na opravy a stojí více peněz. Oproti nim tyto moderní materiály vydrží více a z dlouhodobého hlediska jsou levnější.

2.3.3 Renovovaný dům - Tatiapi, Pejeng

Tento dům se nachází ve vesnici Tatiapi v Pejengu, což je jedenáct kilometrů severně od Batuan (obr. č. 1). Jedná se o přibližně stejně starý dům jako byl druhý popsáný objekt v Batuan, avšak tento již prošel kompletní renovací, takže se o něm mluví jako o moderním domě. Rozdíl je vidět také například v ornamentech, protože už jich zde najdeme mnohem méně než na tradičním domě. Nepatrně se odlišuje také rozvržení jednotlivých budov. Například na místě, kde obvykle bývá kuchyně, stojí *bale*. Obyvatelé tomu však nepřikládají žádný zvláštní význam. Původně se tu kuchyně nacházela, ale byla přestěhována na vhodnější místo. Rodina obývající tento dům patří do vyšší sociální vrstvy a je zde kladen důraz na modernost.

Majitelem tohoto domu je starosta vesnice, Cokorda Gede Purnama Pemayun (nar. 16. června 1962), který se zde i narodil. Stáří obydlí není známé, jelikož ani sama majitelova matka si tento fakt nepamatuje. Jediné relevantní informace, kterých se mi od

respondentů dostalo, byl rok narození matky, 1928, a rok, ve kterém tu již stoprocentně žila, 1957. Dokument o vlastnictví půdy či výstavbě domu rodina nevlastní. Jak sám Gede Purnama tvrdí, pozemek nepatří jemu, ale jedná se o tzv. *tanah adat*, což je půda náležící vesnici.

Tento dům v Tatiapi se poměrně liší od modernizovaného domu č. 2 v Batuan, a to z toho důvodu, že jeho majitelé pocházejí z odlišných kast. Zatímco Nyoman Apriana, majitel domu v Batuan, pochází z kasty *brahmana*, Gede Purnama patří do *kshatriyas*²⁴. Tento rozdíl je rozeznatelný podle dekorativních prvků, avšak podle velikosti či rozmístění jednotlivých pavilonů ne. V tomto domě se jich totiž nachází více a některé z nich nemají ani žádnou blíže určenou funkci.

Vstup je umístěn na jižní straně obytného komplexu a nenachází se ihned u silnice. Fakt, že majitel domu patří do nižší kasty než Nyoman Apriana z domu č. 2, není však jasný ani z venkovního pohledu na dům. Zatímco Dům č. 2 by měl být větší či alespoň více dekorovaný, jeho hlavní vstup je velice obyčejný. Oproti tomu vstup v tomto domě působí velice honosně. Je zde umístěna kašna a velká okrasná brána oddělující vstupní prostory od ulice, přičemž však nejde o hlavní vstup, který se nachází na levé straně od kašny (obr. č. 20). Jak je vidět na půdorysu domu (obr. č. 18), původní vstup se navíc nacházel o několik metrů vedle toho současného. Jednalo se o velký kamenný průchod, decentně zdobený. Současný vstup je pouze malá branka. Původní vchod je nyní uzavřen a bylo před ním postaveno obyčejné *bale*. Vedle něj se nachází nespecifikovaný vyvýšený prostor, který byl pravděpodobně součástí původní kuchyně. Ta byla později zbořena a postavena v jihozápadním rohu obytného komplexu. Tyto prostory jsou odděleny zídkou.

Jak už bylo zmíněno, na tomto pozemku se nachází větší počet pavilonů, než je tomu u domů č. 1 a 2. Jsou zde umístěny tři ložnicové prostory – *bale delod* vedle kuchyně a *bale dauh*, který byl před pár lety rozšířen. V sakrální části domu stojí *lumbung*, který slouží pro uskladnění předmětů potřebných pro náboženské obřady. Druhý *lumbung* byl také postaven dodatečně a je umístěn za *bale dauh* v severovýchodním rohu tohoto komplexu. Na rozdíl od ostatních domů je zde zachováno jak *tugu*, tak i *teba*. Ta se nachází přímo u vstupu, v jihovýchodní části domu.

Zatímco dům č. 1 neměl téměř žádnou zeleň a dům č. 2 pouze pár stromů či květin, Gede Purnama dbá na zachování již zmiňovaného souznění člověka s přírodou (obr. č. 19). V

²⁴ *Ksatriyas*, nebo také *ksatrias*, česky satrijové jsou potomky vládařů a nejjudatnějších bojovníků. Jedná se o třetí nejvyšší kasty ze čtyř (Nová 2010, s. 19). V dřívějších dobách se jednalo o krále, ministry či další státní úředníky či vojáky. Lze tedy tuto skupinu označit za šlechtu (Eiseman jr. 2009, s. 30-35).

tomto obytném komplexu bylo vysazeno hned několik stromů, keřů a také trávník je pravidelně udržovaný. Rozdíl je viditelný také v *sanggah*. V domech č. 1 a 2 má tento sakrální prostor zpevněnou plochu, ale Gede Purnama ponechal prostor bez větších úprav. Je zde trávník a další vegetace.

Dům prošel mnoha rekonstrukcemi a do současné podoby se dostal asi před třiceti lety. Nejvýraznější změnou jsou používané střešní materiály. Tradiční *ijuk*, vlákna z palmových listů, byl na všech pavilonech obměněn na moderní střešní krytinu. *Ijuk* zůstává pouze v *sanggah*, protože se jedná o sakrální stavby. Podlahy jsou vydlážděny keramickými kachlemi a každý z pavilonů je vybaven elektrickou zásuvkou z vnější strany. *Bale dauh*, *lumbung*, *bale delod* a kuchyně jsou novější jednoduché stavby bez dekorací, které mají za úkol především plnit svoje funkce. Oproti tomu *metén*, *bale dangin* a také *bale* nacházející se u původního vstupu, jsou sice kompletně renovovány, ale zachovávají si velkolepější vzhled. Ten je daný především velikostí těchto jednotlivých pavilonů. Nepatrně také dekoracemi, které ale nejsou tak výrazné jako u domu č. 2. Gede Purnama při rekonstrukci nepoužil pozlacenou barvu, sloupy jsou jednoduché a převládá spíše kámen nad dřevem. Zatímco standardně má *bale dangin* dvě až tři řady sloupů, v tomto domě jsou řady čtyři, což dává možnost umístit do prostoru ne jedno, ale dvě odpočinková místa²⁵ (obr. č. 21).

2.3.4 Moderní dům - Denpasar

Poslední z domů se nachází v Denpasaru, v malé uličce u frekventované ulice Teuku Umar. Tento dům jsem zvolila ze dvou důvodů. Zaprvé, žila jsem v něm rok, díky čemuž jsem měla možnost stavbu dobře poznat. A zadruhé, kompozičně je naprosto odlišný od klasického balijského domu. Je poměrně nový a má evropský charakter. Jde o jednu jedinou budovu o dvou podlažích, s velkou terasou a koupelnou uvnitř. Na pozemku se však nacházejí domy dva. Oba vlastní jeden majitel a mezi budovami se nachází dvě garáže a dvorek. Ornamenty se na této stavbě objevují už jen v nepatrném množství, a to převážně ve vitrážích oken. Také dekorativní prvky na střeše zůstaly, ale například *sanggah*, sakrální prostor obvykle tvořící přibližně jednu pětinu domu, tu zcela chybí a je nahrazen pouze dvěma malými oltáři, které alespoň svým umístěním vyhovují stanoveným normám. Jeden z nich se nachází na straně nejbližší k hoře Agung, tedy na severovýchod. Druhý z nich je umístěn na

²⁵ Pod termínem „odpočinkové místo“ je zde chápána jednoduchá dřevěná či ratanová plocha o standardní velikosti 2 až 3 m², která je vyvýšená a tvarově může připomínat klasické *bale*. Má různé možnosti využití. Pokud se nachází v *bale*, které je umístěno v *sanggah*, slouží především pro náboženské obřady, zatímco v *bale dangin* může toto místo plnit funkci lůžka.

severozápadě, a to především z důvodu nedostatečného prostoru na pozemku. *Tugu*²⁶ je zde pro oba domy jen jeden a zaujímá pozici mezi nimi (obr. č. 28).

Majitelem domu je I Gede Suyasa Giri (nar. 18. června 1963), který se živí jako podnikatel. Vlastní rodinnou prádelnu a salon krásy. Jeho rodištěm je sice Denpasar, ale tento dům byl postaven až později. Původně bydlel na ulici Nusa Kambangan, která je od současného bydliště vzdálena pět kilometrů. Přestěhoval se a původní dům prodal. Koupil pozemek, na kterém se rozhodl postavit domy dva, aby mohla žít rodina společně. Nastěhoval se do jednoho z domů, ale jeho mladší bratr zůstal v Dalungu, což je oblast nacházející seseverozápadně od Denpasaru, a nejmladší bratr v Sangglah, což je část města. Z toho důvodu zůstal jeden z domů volný, proto jej pronajal. Poté byl dlouhodobě využíván japonským přistěhovalcem, který se následně odstěhoval a nechal dům prázdný na dva roky. To stálo mnoho dalších oprav. Nyní je dům pronajímaný zahraničním studentům.

Jedná se o typický příklad moderního domu (obr. č. 24), který si ovšem zachoval mnoho tradičních prvků. Avšak ani pan Suyasa Giri si nepamatuje, ve kterém roce začal dům stavět, ale jednalo se o období mezi roky 1980 – 1990. Všechny potřebné dokumenty vázající se k vlastnictví domu jsou uschované u jeho rodičů, kteří žijí mimo Denpasar. On sám mi odmítl tyto dokumenty ukázat.

Rodina Suyasa Giriho přísluší ke kastě *vaishya*. Sám respondent však odmítá důležitost kastovního systému a nepřikládá mu, především v kontextu architektury a bydlení, žádný podstatný význam.

Hlavní vstup se nachází na jihovýchodní straně domu. Dveře jsou z masivního dřeva a ačkoli jsou jednoduché, jejich kamenný rám nese určité dekorativní prvky. První místností za vstupními dveřmi je předsíň, která bývala využívána zejména jako úložné místo pro motorkářské helmy a také jako botník. Jak je vidět na obr. č. 29, další prostory jsou s předsíní propojeny klenutým průchodem. Následuje kuchyně propojená s jídelnou. V přízemí se nacházejí také dva pokoje a dvě koupelny (obr. č. 26). Jedna z nich je volně přístupná, zatímco druhá je součástí jednoho z pokojů. Na opačné straně se nachází točité schodiště vedoucí do prvního patra. Tento dům budí pocit nevyužitého prostoru, jelikož chodba v prvním patře je zbytečně velká. Kromě ní se zde také nacházejí tři pokoje a jedna koupelna. Nad hlavním vstupem je terasa, která nahrazuje venkovní část *metén*, *bale dangin* či obyčejné *bale*, což jsou všechna místa sloužící jako společenské prostory.

²⁶ Tugu je malý oltář, který uctívá ducha strážícího dům.

Ačkoli tento dům vypadá naprosto odlišně od tradičního balijského obytného komplexu, je zde několik prvků, které jej s původní podobou domu pojí. Příkladem jsou zdobené dřevěné vitráže oken (obr. č. 30), sloupy u hlavního vstupu i na terase, či jeden z oltářů, který se tradičně nachází v *sanggah*. Jelikož zde však tato sakrální část domu není, stojí oltář samostatně u severovýchodního rohu domu. Chybí zde také zahrada, jelikož je tento pozemek uprostřed zastavěné oblasti. Za domem se nachází pouze malý dvorek, na kterém se však nenachází žádná zeleň a prostor slouží spíše jako sklad nepoužívaných věcí.

3. Model typického balijského domu

Tato kapitola si klade za cíl blíže představit základní pravidla stavby a vnímání domu jako něčeho víc než jen obydlí. Je vyjmenováno sedm základních bodů, kterých se filozofie balijské architektury drží, a díky nimž má stavba duchovní význam. Jedná se o hierarchii prostoru, kosmologickou orientaci, rovnováhu, lidské míry a proporce, koncept otevřeného prostoru, přehlednost a pravdivost použitých materiálů (Fersch 2013, s. 200). Zaměřím se na některé z těchto principů, ale také na nejdůležitější obřady spojené s příbytkem, pokusím se přiblížit důležitost dekorativních prvků a nakonec také stručně shrnout vývoj všech těchto aspektů, které byly plně platné v minulém století, a poukázat na základní změny vyvíjené na zkoumaných objektech.

3.1 Principy stavby

Lidé na Bali jsou otevření a rádi se socializují. Rodina je pro ně velice důležitá a udržují kontakty nejen se svými nejbližšími příbuznými, ale i se vzdálenějšími rodinnými příslušníky. Jsou zvyklí trávit hodně času společně a venku, protože vzhledem ke klimatickým podmínkám se v domech často udržuje vlhkost a teplo. Pro balijskou architekturu je proto typický otevřený prostor. Kromě těchto jednoduchých pravidel existuje ještě několik filozofických konceptů, které je potřeba při stavbě domu dodržovat, nebo se jimi alespoň inspirovat. Jelikož jde o důležitou součást výstavby, nerada bych tyto koncepty opominula. Zároveň přiblížím, jak moc se v současnosti tyto předpisy a doporučení dodržují a jaký k nim mají moderní Balijsci postoj.

Tato pravidla byla rozdělena do dvou skupin, a to na „normy“ a „principy“. Aby bylo snazší pochopit rozdíl mezi nimi, je potřeba nahlédnout do výkladového slovníku a přiblížit si význam obou těchto slov:

„Norma je **pravidlo**, jehož zachování je závazné, je nějak vynucováno, např. předpisy, pravidlem, územ.“

„Princip je základní myšlenka, **zásada**.“

(Slovník spisovného jazyka českého 2011)

Lze tedy říci, že zatímco norma jsou pravidla a zákony, které musejí být dodržovány, princip je pouze přesvědčení nebo víra v určité chování či jednání, které pokládáme za správné. Podle Sulistywati (2013, s. 244) jsou principy velice důležité a je jednoduché se je naučit a zapamatovat. Normy by tedy měly být dodržovány, zatímco principy, kterých se bude majitel domu při jeho výstavbě držet, si vybírá sám na základě okolních vlivů.

Sulistywati (2013) uvádí pouze tři normy, a to volbu dobrých dnů, určení přesné míry podle měr obyvatel domu a vnímání budovy jako těla a duše (Sulistywati 2013, s. 243). Volba dobrých dnů, neboli *dewasa ayu*, není pouze náhodný výběr vhodného termínu pro zahájení stavby, ale jedná se o několik komplikovaných počítačích systémů, díky nimž je vytvořen kalendář. Ten je v současnosti k dispozici i na internetu.²⁷ Druhá norma, určení přesné míry, jednoduše spočívá v tom, že všechny potřebné míry během stavby jsou měřeny budoucími obyvateli domu. Jde v zásadě o to, že jednotka palce a lokte není totožná při měření dvěma odlišnými osobami a navíc se tak zajišťuje harmonie mezi domem a jeho majitelem. Třetí a poslední norma volně navazuje na tu předchozí. Ve své podstatě Balijsci věří, že jejich domy mají tělo i duši. K tomu se vážou různorodé rituály, které by neměly být porušeny, jinak může dojít k negativním následkům, a to jak v rámci rodiny, tak i společnosti (Sulistywati 2013, s. 244).

Velmi zajímavé jsou již zmíněné principy, kterým se říká *Asta Kosala Kosali*. Dá se říci, že je to určitý systém předpisů pro měrné jednotky, tvary, velikosti dekorací i vzhled svatých a symbolů. Jsou velmi složité a stanovené podle přísných pravidel, které musí ctít jak duchovní, tak i stavební tradice (Ferschin aj. 2013, s. 199). Sulistywati (2013, s. 245-263) je navíc rozděluje na principy filozofické a praktické. Mě v této práci bude zajímat spíše druhá skupina, a tak první jen stručně vysvětlím. Musí být například zajištěna harmonie mezi celým světem (*buana agung*) a lidskou existencí (*buana alit*) a jeden z konceptů se také zabývá podstatou účelů života duše člověka, mezi které mimo jiné spadá uspokojení touhy po materiálních věcech. Důležitý je také koncept *tri hita karana*, který vyjadřuje harmonii a jednotu. Tento koncept je považován za živý a oživuje tak i tradiční architekturu, která je založena na náboženském vyznání a přírodě (Suendi 2005, s. 415). Pro zajištění fungování této harmonie a udržení celistvosti balijské reality je potřeba udržovat rovnováhu mezi protikladnými silami, které se obecně nazývají *rwa-bhineda*²⁸. Příkladem je protiklad muže a ženy, dne a noci či severu a jihu. Pokud funguje tato filozofie, funguje také chod všeho ostatního. Dwijendra (2014) vysvětluje, že stejně jako je potřeba zajistit harmonii mezi vesmírem a lidskou bytostí, Balijsci se inspirovali touto myšlenkou právě i v jejich pohledu na architekturu. Životní prostředí je tvořeno třemi základními prvky, které musejí zůstat

²⁷ Jedná se o stránku www.kalenderbali.org, která nabízí možnost vybrat si přesnou událost či akt, kterého se má výběr dobrých dnů týkat (například se liší výpočty pro vystavění sakrální stavby a kuchyně). U dnů není napsáno pouze, jestli jsou vhodné, nebo ne, ale kalendář obsahuje i podrobnější informace o tom, pro jaké činnosti je daný den vhodný (méně vhodné dny jsou určeny například k přípravě stavebních materiálů).

²⁸ Slovo *rwa* je překládáno jako číslovka „dva“ a *bhineda* vyjadřuje opozici či protiklad. Pojem *rwa-bhineda* lze tedy vysvětlit jako binární opozici (Wiryomartono 2014, s. 1).

v harmonii, a tím přinášejí štěstí. Těmito prvky jsou *atman* (duše), *prana* (síla či energie) a *sarira* (tělo) (Dwijendra 2014, s. 94). Podle této filozofie je nutná harmonie mezi člověkem a životním prostředím, ostatními lidmi a bohem. Sulistywati (2013) dále představuje tento koncept na praktickém příkladu v balijské architektuře. Pro udržení rovnováhy mezi člověkem a životním prostředím slouží otevřený prostor, ve kterém jsou obyvatelé v neustálém kontaktu s přírodou. Rovnováhu mezi člověkem a ostatními lidmi zajišťuje *umah metén a bale dangin*, což jsou prostory, ve kterých se lidé setkávají (Sulistywati 2013, s. 245). A konečně k zajištění rovnováhy mezi člověkem a bohem slouží *sanggah*, místo určené k modlitbám.

Některé z praktických principů se týkají ornamentů, dekorací, barev a materiálů, ale to je téma, kterému se budu věnovat až v podkapitole 4.4 Dekorace. Existují také principy zabývající se doporučenou velikostí a výškou budov či správným procesem stavby, ale v tomto případě už se jedná o odborné technické téma, kterým není potřeba se v rámci této práce zabývat. Jediný z těchto principů, který považuji v tuto chvíli za nezbytný, je takzvaný *sikut*²⁹. Díky tomuto způsobu měření se vztah mezi majitelem a domem stává hlubokým a neměnným. V západním světě v současnosti fungují projekční kanceláře, které za klienta projekt vymyslí, dům postaví a majitel se nakonec stěhuje na místo, které je pro něj nové a neznámé. Avšak v balijském pojetí, přestože tam také tyto práce vykonávají projekční kanceláře, je budoucí majitel do průběhu stavby začleněn. Dům se následně přizpůsobí přímo pro danou rodinu, protože je založen na rozměrech těla svého majitele či ostatních obyvatel (Sulistywati, 2013, s. 260). Made Tano (nahr. č. 2, audio_d01) zmiňuje, že způsob tohoto měření je pevně vysvětlen v *Asta Kosala Kosali* a je nezbytný i u nových budov.

Sikut je založen na několika různých postupech. Jak píše Fersch aj. (2013), filozofie tohoto měření spočívá v dodržování několika základních pravidel, která jsou daná božstvy. Každé božstvo je spojeno s určitými atributy, podle kterých se následně vypočítává hodnota všech mír (Fersch 2013, s. 202). Například vzdálenost mezi jednotlivými budovami se u každého domu liší až v řádu desítek centimetrů. Podle Sulistywati (2013) existují tři typy měření, které se liší podle způsobu realizace – dohazová vzdálenost (*apenimpug*), hlasová vzdálenost (*apegeluran*) a dohledová vzdálenost (*apeneleng*).

Ostatní praktické principy se zabývají už samotnou kompozicí budov. Princip *swastikasana* stanovuje, že se žádná z jednotlivých budov nesmí dotýkat jiné stěny a

²⁹ Slovo *sikut* se překládá jako „měření“. Jde o základní způsob měření, který je aplikován na každou balijskou budovu. Vyznačuje se tím, že nepoužívá klasických mír, které jsou typické na západě, ale používá k určování vzdáleností části těla – lokty, prsty, nohy.

jednotlivé budovy jsou striktně uspořádané (Sulistywati 2013, s. 254). Toto je pravidlo, které je dodržováno jak v domech starších, tak i v novějších. A i nejnovější (dům č. 4) stojí sám o sobě a nedotýká se jiných staveb či zdí ohraničujících pozemek. K udržení principu volného prostoru slouží také *natah* – prázdná plocha v samotném středu komplexu, kde v některých případech stojí *bale dangin*, nebo například i bazén, jak tomu bývá u luxusních balijských hotelů, které se však nechtějí vzdát svých tradičních prvků. Wiryomartono (2014, s. 2) vysvětluje, že střed hraje podstatnou roli v balijské filozofii. Každý je středem své existence, respektive svého vlastního vesmíru. V architektuře představuje tento prostor právě *natah*. Naopak Howe (1983) vyzdvihuje princip *nawa sanga*, což je neměnné kosmologické schéma určující rozmístění jednotlivých pavilonů. Toto schéma rozděluje pozemek na devět stejně velkých částí (obr. č. 3).

Nad důležitostí zachování těchto principů není třeba polemizovat. Nasvědčuje tomu také fakt, že tyto tradice a starověké znalosti byly zapisovány na listy lontarové palmy a uchovávány k využití (Ferschin aj. 2013, s. 199).

3.2 Obřady

Život Balijsce je prostoupen celou řadou náboženských a iniciačních obřadů, od narození až po smrt a obdobnou analogii nalezneme také u stavby domu. Od zahájení projektu nejen po jeho dokončení, ale také poté, je potřeba v určitou dobu provést určitý rituál.

„Rituální obřady prováděné v průběhu celého stavebního procesu nemohou být odděleny od konceptu *panca yadnya*, pět typů obětních rituálů pro bohy, duše předků, jiné lidi a *bhuta kala*³⁰. Protože se jedná o způsob oddanosti (dokonce i v architektuře).“ (Sulistywati 2013, s. 264)

Tyto rituály se však netýkají všech částí domu, ale pouze těch nejdůležitějších, kterými jsou například *umah metén*, *balé dangin* či sakrální prostor společně s *lumbung* (Howe 1983, s. 144). Tyto obřady postupně přivedou dům k životu. Aby všechno proběhlo správně, je potřeba také dodržet všechna ustanovená pravidla, které jsem již rozepsala v předchozí podkapitole 4.1 Principy stavby.

Sulistywati (2013) vyjmenovává čtyři nejdůležitější obřady, kterými jsou *pengruak karang* (žádost o svolení vybudovat dům na konkrétním pozemku), *prayascita* (ceremonie pro architekta), *memakuh* a *mapulang* (pro pozvání dobrých duchů dovnitř domu) a *melaspasin* (Sulistywati 2013, s. 264). Nejdůležitějším obřadem doprovázejícím stavbu domu je právě

³⁰ *Bhuta kala* jsou bytosti ze světa mrtvých (Hooykaas 1973, s. 27).

*melaspasin*³¹, který se provádí pouze při dokončení stavby (Howe 1983, s. 153). Během něj probíhá symbolické čištění sakrálních prostor a zároveň s ním následují i další rituály, při kterých se například symbolicky propůjčí budově duše (Sulistywati 2013, s. 264). Tento obřad je rozdělen do pěti částí a provádí se těsně před tím, než se do domu nastěhují obyvatelé (Eiseman jr. 1990, s. 275). Jejich úkolem je zajištění pevnosti a stálosti konstrukce domu, opětovné přivedení k životu všech materiálů, které byly před zásahem rukou stavitele živé, ale také materiálů, jež dříve živé nebyly (například kámen) a odstranění veškeré nečistoty (Howe 1983, s. 153 – 154).

S domem je propojen život člověka mnohem více než pouze obřady doprovázejícími stavbu. Hraje důležitou roli také při iniciačních rituálech, kterými jsou například svatba či tradiční pilování zubů. Zvolánek (2013) píše, že se dům při takových příležitostech vždy slavnostně vyzdobí.

Důležitou osobou během stavby domu je *undagi*, který na celý proces dohlíží. Obvykle se jedná o experta na tradiční balijskou architekturu, který ví vše potřebné (Sulistywati 2013, s. 242). Většinou se jedná o kněze či architekta (Sulistywati 2013, s. 264).

Undagi má povinnosti, které jsou velice důležité. Eiseman jr. (1990) popisuje, že tento člověk musí vytvořit krásný dům a také musí zajistit harmonii mezi domem a přírodou, domem a majitelem a v neposlední řadě je to také právě on, kdo se stará o měření stavby.

3.3 Stavební materiály

Jelikož lidová architektura je propojena s tradičním životem a symbolizuje svého majitele, můžeme podle stavebních materiálů zjistit mnoho informací, jako je například získaný či připsaný sociální status obyvatel, velikost rodiny či stáří budovy.

Balijský dům používá materiály, které pocházejí z přírody (Dwijendra 2008, s. 149). Jedná se o jedno z pravidel, které byly popsány v podkapitole 4.1 Principy stavby. Dům symbolizuje vesmír (*buana agung*) a jeho majitel lidskou existenci (*buana alit*). Aby mohla být tato harmonie mezi celým světem i lidským bytím zachována, použijí se pro stavbu domu pouze materiály pocházející z přírody, která je stejně jako naše země považována za součást hinduistického vesmíru, čímž se mezi domem = vesmírem a člověkem = bytím vytvoří požadovaný harmonický vztah (Sulistywati 2013, s. 265). To znamená především dřevo, kámen a *ijuk*, vlákna z palmových listů. Volba těchto materiálů byla ovlivněna nejen historickým pozadím, ale především tropickým klimatem, které je vlhké, teplé a střídají se

³¹ Taktéž *melaspas* či *malaspasin*.

pouze dvě roční období - období sucha a období dešťů. Vzhledem k tomuto faktu je potřeba zvolit takové materiály, které jsou prodyšné, lehké, ale i odolné. Jak píše Suendi (2005, s. 417), výhodami těchto materiálů je snadná udržitelnost a kvalita. Vhodně zvolené dřevo může vydržet až po několik generací.

Toto tvrzení komplikuje otázka, co všechno je možné označit na přírodní materiál. Nyoman Apriana (nahr. č. 3, audio_d02) totiž tvrdí, že z přírody pochází naprosto vše, například i železo či keramické kachle použité na vydláždění podlahy. Tato zajímavá poznámka poukazuje na flexibilitu místních obyvatel při dodržování pravidel daných *adatem*. Přestože Nyoman Apriana si stojí za tímto názorem, ostatní respondenti nesouhlasí.

Made Tano (nahr. č. 2, audio_d01) vyjmenovává čtyři hlavní druhy dřeva, které se využívají pro stavbu lidové architektury – teakové dřevo, jackfruit (*ketewel*), santolové³² a klasické, čímž je myšleno levné dřevo, které je běžně k dostání. Tím je v současnosti například surian. V jeho domě (č. 1) byl využit také ratan a hlína. Nyoman Apriana (nahr. č. 3, audio_d02) dodává, že vše záleží na majiteli a jeho finanční situaci, který typ dřeva si při stavbě vybere. Nejlepší je dle něj teakové dřevo.

Hlavním důvodem, který přiměl Balijsce začít používat moderní stavební materiály, byla právě otázka financí, jelikož přírodní materiály jsou dražší než ty uměle vyrobené, a také mají kratší životnost. Zatímco klasická střecha pokrytá vlákny palmových listů (*atap alang-alang*) vydrží v dobrém stavu asi dvacet pět let, nevzhledná azbestová střešní krytina má životnost až sto let (Suendi 2005, s. 417).

Kromě obytných prostorů prochází změnou také sakrální část domu. Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) vysvětluje, že zatímco v minulosti byl základním stavebním materiálem kámen, v současnosti se často nahrazuje levnějšími variantami, které se například tvoří s pomocí jiných běžněji dostupných materiálů a kamenem jsou pouze obaleny. Ve zkoumaných objektech však stojí ještě původní svatyně a oltáře, z čistého kamene.

3.4 Dekorace

I pouhý laik na první pohled pozná, že balijská architektura vyniká výrazným zdobením. Ačkoli se mohou zdát ornamenty často totožné, jejich význam se může lišit podle toho, kde jsou přesně situovány, z jakých jsou materiálů, či jaká je jejich velikost. Tyto dekorativní prvky nemají žádnou praktickou funkci, ale naopak se jedná o vyjádření víry a náboženských zvyků. Kromě toho zvyšují hodnotu a krásu stavby. Jak zmiňuje Sulistywati

³² Kecapi či sentul, lat. *sandoricum koetjape*.

(2013, s. 256), jsou inspirovány faunou a florou. V tradiční architektuře tohoto ostrova je dům vnímán jako ztělesnění krásy člověka a přírody (Suendi 2005, s. 295). Ornamenty měly v minulosti pouze jednoduchý tvar, ale postupem času byly komplexnější a složitější (Dwijendra 2008, s. 154).

Přírodní ornamenty jsou dělené tradičně do skupin podle jejich symboliky - voda, světlo, vítr, vzduch a země. Toto rozdělení se v balištině nazývá *Panca Mahabhuta* (tamt.). Jejich umístění je obvykle pevně dané a není možné jej měnit. Sulistywati (2013) to vysvětluje na příkladu vyobrazení ptáka, rostlin a čtyřnohých zvířat. Ptačí motivy jsou vždy nahoře, to znamená na střeše či v její blízkosti, rostliny ve střední části stavby a čtyřnohá zvířata dole (Sulistywati 2013, s. 256).

Dekoracemi se nerozumí pouze zdobení dveří, oken či sloupů, ale také sochy, věžičky na střeše, mozaiky v dlažbě či hřebenové okrasy. Jedním z nejběžnějších symbolů bývá *swastika*. Jedná se o známý hinduistický symbol, který je často vytesán do kamene v sakrální části domu a stejně tak se hojně nachází také ve veřejných chrámech. Má podobu kříže se zahnutými rameny a v hinduismu značí vznik a zánik vesmíru.

Made Tano (nahr. č. 2, audio_d01) tvrdí, že dekorace nejsou u tradičního balijského domu tolik důležité. Důležitější je podle něj rozmístění jednotlivých pavilonů. Z tohoto důvodu prý jeho dům dekorace neobsahuje téměř žádné. Vyskytují se zde pouze malé sochy u *bale dangin* a několik prvků v *sanggah*, jako například ozdobná věžička na střeše *bale*. Podle Dwijendry (2008, s. 165) má však každá výzdoba svůj význam. Ačkoli obecnou funkcí dekorací je zkrášlení stavby, mohou také specifikovat důležitost budovy či ukazovat její funkci (Dwijendra 2008, s. 182-183).

Podobný názor zastává také Gede Purnama (nahr. č. 4, audio_d03), přičemž poukazuje na kamenné dekorace kolem dveří do *bale daja* (obr. č. 23). Jedná se podle něj o symboliku hory, kterou nemůže ve svém domě použít kdokoli. Tyto ornamenty nejsou pouhou výzdobou, naopak mají svůj konkrétní význam a příběh.

Nejčastěji používanými materiály jsou dřevo – vitráže oken, dveře, sloupy, krovy – a kámen – zdi, sochy. Důležitá je barva těchto ornamentů, jelikož slouží pro lepší orientaci. Červená barva stanovuje směr k pobřeží, černá do vnitrozemí k hoře Agung, žlutá na západ a bílá na východ (Suendi 2005, s. 305). Avšak ani v jednom ze zkoumaných objektů se barevné dekorace nevyskytují. Často mohou být také pozlacené, což je vidět pouze v domě č. 2 (obr. č. 14).

Ornamenty představující faunu mají důležitý symbolický význam z rituálního hlediska. Suendi (2005, s. 330) píše, že mezi důležitá zvířata patří lev, který je symbolem výkonnosti, orel, symbol věrnosti, a labuť představující čistotu a krásu. Často jsou vyobrazeny také postavy z Rámájany nebo pták garuda³³.

Rostlinstvo je vyobrazeno často velice detailně a podoba odpovídá skutečnosti. Již při prvním pohledu na kterýkoli z tradičních domů vyplývá, že nejčastějšími přírodními motivy jsou listy. Flora také často doplňuje jiné dekorace, zobrazující příběhy z *wayang*³⁴, legendy a náboženství (Dwijendra 2008, s. 166).

Kromě ornamentů symbolizujících faunu a floru se na tradičních balijských domech vyskytují také dekorativní prvky nesoucí náboženskou podobu. Často se jedná především o kamenné sochy. Jak je možné vidět na obr. č. 6, v domě č. 1 se takové sochy nacházejí po stranách *bale dangin*. Konkrétně jde o vyobrazení *hanumana*, opičího boha, který je synem boha větru, *Pavany* (na levé straně obrázku), a *tualena*, boha moudrosti (na pravé straně obrázku).³⁵ Dále je možné nalézt také další dekorace, které jsou již zcela libovolné a svou přítomností či nepřítomností nijak neovlivňují stabilitu domu (Dwijendra 2008, s. 222). Mezi ty patří například *pepatran*, což je sice květinová dekorace, ale nemá žádný hlubší význam (Sulistywati 2013, s. 256.). *Pepatran* je možné vidět sloupech na obr. č. 12.

V současnosti není hlavním kritériem pro výběr dekorací významová stránka jednotlivých ornamentů, nýbrž estetika. Dekorativní prvky slouží jako prostředek vyjádření sociálního či ekonomického statusu rodiny (Dwijendra 2008, s. 154). Je přidáno co nejvíce ozdob a symbolů na střechy, stěny i podlahu. Nyoman Adriana (nahr. č. 3, audio_d02) toto potvrzuje a dodává, že záleží pouze na majiteli domu, zda tyto prvky použije, nebo ne.

3.5 Umah Metén

Během výzkumu jsem se ptala respondentů především na jeden konkrétní pavilon, a to na *umah metén* neboli *bale daja*. Jedná se o nejdůležitější obytnou část domu, kterou není možné při stavbě vynechat. V této podkapitole stručně nastíním funkci a vzhled této budovy a následně se v podkapitole 5.3 Umah Metén zaměřím na významovou stránku tohoto pavilonu a jeho změny v posledním století.

³³ Garuda je posvátné stvoření nesoucí podobu ptáka či polovičního ptáka a člověka. Jedná se o náboženskou postavu, ale také indonéský národní symbol. V případě dekorací představuje garuda loajalitu, důvěru a houževnatost (Dwijendra 2008, s. 203).

³⁴ Wayang je označení pro indonéské divadlo.

³⁵ Sochy jsem identifikovala podle podrobné encyklopedie od S. Chandry (2001).

Umah metén, neboli *bale daja*, je označení pro pavilon nacházející se na severní straně komplexu, tedy směrem k hoře Agung. Sousedí s nejsvatějším prostorem domu, se *sanggah*, což napovídá tomu, že se také jedná o velice důležitý prostor. Navíc symbolizuje kastu a bohatství rodiny (Dwijendra 2008, s. 136). Navíc se jedná o část domu, která je vystavěna jako první (Howe 1983, s. 147).

Saraswati (2008) píše, že funkcí má tento pavilon mnoho. Slouží jako prostor ke spánku, místo odpočinku po porodu, místo pro přespávání mladých žen či dospívajících dívek a také je v něm možné uchovávat cenné předměty (Saraswati 2008, s. 35). Tradičně by měl být *bale daja* uzavřený pavilon bez oken a pouze s úzkou ventilací mezi zdí a střechou (Sulistiywati 2013, s. 270). Interiér by neměl být příliš vybavený. Důležitá je pouze postel a určitý volný prostor či stůl sloužící jako odkládací plocha. Jelikož se však postupně renovuje celý obytný komplex a inovují se stavební materiály, změnám se nevyhne ani *umah metén*.

Postupem času se mezi tradiční funkce tohoto pavilonu zařadilo například i místo pro společenské aktivity, příprava obětí používaných během náboženských obřadů či pracovní prostory (Saraswati 2008, s. 35).

4. Vývoj a změny

V této kapitole stručně zmíním vývoj obytné architektury měnící se od tradiční k moderní a změny, které následkem různých vnějších vlivů nastaly. Nejprve nastíním současnou situaci kastovního systému a náboženských rituálů, následně vysvětlím problémy, které způsobuje modernizace a westernizace ostrova. Poté se detailněji zaměřím na proměny jednoho z tradičních pavilonů, *umah metén*, a to jak z pohledu antropologie, tak i architektury. Nakonec se zaměřím na novodobou obytnou architekturu, kterou popíši na základě moderních vil a městských domů.

4.1 Kastovní systém a náboženství

Jak již bylo zmíněno v podkapitole 3.1 Balijský dům z pohledu sociální a kulturní antropologie, na ostrově Bali je dodržován kastovní systém, který byl v minulosti důležitý ve všech oblastech lidského života. Podle vzhledu a velikosti domu bylo možné poznat příslušnou kastu, do které majitel patřil. Avšak v současnosti hraje tento kastovní systém spíše roli pasivně přetrvávající tradice. Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) vysvětluje, že v současnosti je předním kritériem pro stavbu domu finanční situace majitele, ne kasta. V minulosti se tyto dva faktory zcela ovlivňovaly, ale v současnosti tomu tak již není.

„Dnes nemusíme chápat, které části a proč má dům obsahovat. Nemusíme našemu domu vůbec rozumět. (...) Dříve byl určitý vzhled domu typický pro konkrétní kastu. Lišily se od sebe i jednotlivé oltáře, *puri*. Ale dnes si každý staví to, co chce. Jenže si vlastně staví něco, na co nemá nárok.“ (nahr. č. 1, audio_ad, 7:32 – 9:40).

Je evidentní, že situace ohledně kast je na Bali mnohem uvolněnější než v Indii (Otting 1996, s. 19). Ani jeden z respondentů nepotvrdil, že by na tomto systému dnes ještě tolik záleželo, alespoň co se architektury týče. Pouze Made Tano (nahr. č. 2, audio_d01) se zmiňuje o své špatné životní situaci, avšak sám prozradil, že se nyní nachází ve vyšší kastě, než tomu bylo dříve (viz 3.3.1 Historický dům – Batuan, Sukawati). Otting (1996) také polemizuje nad tím, zda-li ještě stále můžeme o kastovním systému jako takovém na ostrově Bali hovořit, jelikož v současnosti kastovní systém neovlivňuje výběr povolání, a ani endogamie³⁶ již není na ostrově běžným pravidlem. K této myšlence se přiklání také Suyasa Giri z domu č. 4, který mi sice sdělil jméno kasty, do které patří, avšak dodal, že to není důležitá informace.

³⁶ Endogamie je zvyk povolující sňatek pouze v mezích určité komunity, klanu či kmenu (Oxford Dictionaries 2015).

Nejde však pouze o postavení obyvatelstva. Je důležité zmínit i náboženské obřady. Suendi (2005, s. 418) tvrdí, že změny lidové architektury budou mít vliv právě i na náboženství, a to zejména na rituály doprovázející stavbu domu. Jelikož se obytná architektura zjednodušuje a snižují se náklady na stavbu, je také potřeba zjednodušit náboženské obřady. Obvykle jde totiž o velice drahou záležitost (Zvolánek 2013). Suyasa Giri potvrzuje, že i při stavbě jeho moderního domu proběhly všechny potřebné rituály.

Pravidla stanovená *Asta Kosala Kosali*, která jsem popsala v podkapitole 3.1 Principy stavby, jsou zpravidla stále dodržována, avšak je běžné, že na některá z nich se již téměř zapomnělo. Vhodným příkladem je zmiňovaný princip *swastikasana*, který říká, že se žádný z pavilonů nesmí dotýkat stěny jiného pavilonu. Jak v domě č. 2, tak i v domě č. 3 se dotýkají kuchyně a *bale delod*. V domě č. 2 se navíc i nepatrně dotýkají *bale dangin* a malé *bale*, které bylo přistavěno později.

Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) dodává, že by se měli lidé stále snažit udržovat svoji kulturu, protože se jedná o jejich vlastní identitu.

4.2 Modernizace a westernizace

Existuje hned několik faktorů, které ovlivňují současnou architektonickou situaci na Bali. Je však zřejmé, že tím nejsilnějším je westernizace a příliv turistů. To přináší na Bali nové jevy, jako například moderní způsob výchovy (Nová 2010, s. 89). A je to právě výchova, která ovlivňuje kulturní život jedince. S tímto tvrzením souhlasí i Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad), který zmiňuje, že kultura je především v naší mysli. Pokud člověk sám nebude o svoji kulturu pečovat a věřit v ni, postupně o ni přijde a zůstanou pouhé hmotné stopy. To znamená, že například architektura ztratí svůj sakrální význam.

Těmto vlivům však nelze nijak zabránit a podle Dwijendry (2014) jde o soudobý trend hledání inspirace v západních kulturách, což pozvolně omezuje znalosti odborníků v oblasti tradiční balijské kultury (Dwijendra 2014, s. iii).

Jednou z dalších okolností ovlivňujících podobu balijské obytné architektury může být také příliv zahraničních architektů, kteří se přijíždějí na Bali nejen inspirovat, ale také realizovat svoje stavby. Jedná se však o záležitost, která je diskutovaná již několik let. Podle Widiadany (2004) bylo spouštěcím mechanismem množství architektonických projektů, které daly příležitost mladým nezkušeným stavitelům. Na ostrově se tak objevuje stále více budov, ať už rodinných domů či turistických resortů, které nesplňují tradiční koncept lidové architektury.

V praxi je možné sledovat tyto změny nejen u nově postavených budov, ale také u postupně rekonstruovaných. Například dům v Denpasaru (č. 4) prošel v posledních deseti letech několika výraznějšími změnami, které jsou bezpochyby inspirované západní kulturou. Za zmínku rozhodně stojí kuchyně, která je propojena s jídelnou, tvoříc jednu velkou místnost. U domů č. 2 a 3 je *paon* tradičně oddělena od jídelních prostorů, především z hygienických a estetických důvodů, avšak u domu č. 1, který je nejstarší, je jídelní stůl umístěn také v prostorách kuchyně. Na obr. č. 10, 15 a 27 je zřetelně vidět rozdíl mezi těmito typy kuchyní. Pokud se jedná o jednotlivé stavební prvky a úpravy, na obr. č. 31 je vyobrazeno okno, pro nějž byl prostor ve zdi vybourán až několik let po dokončení stavby. Majitel domu, Suyasa Giri, tuto změnu zdůvodňuje prosvětlením prostorů a také touhou po designovém prvku. Okno je totiž vytvořeno ze skleněných tvárnic, takzvaných luxfer, které byly v západním světě populární zejména v druhé polovině dvacátého století.

Důležitou roli v těchto změnách hrají samozřejmě i finance. Tradiční stavby jsou dražší než jiné domy (Suendi 2008, s. 419). Nejde tedy pouze o cenu pozemku, ale také o celkovou cenu domu jako takového - společně s výdaji za náboženské obřady či materiály.

Velký vliv měla také rozšiřující se dostupnost elektřiny. Proces elektrifikace přinesl nové možnosti a do domů začaly být vsazovány elektrické rozvody, přičemž některé z těchto staveb prošly kompletní rekonstrukcí (Suendi 2005, s. 415). Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) také souhlasí s tvrzením, že vlivem elektrifikace se většina společenských aktivit přesunula z otevřeného *bale dangin* do *umah metén*, jehož funkce více rozeberu v následující podkapitole, nebo jiné uzavřené části komplexu, ve které je možné sledovat televizi či poslouchat rádio.

Je však potřeba si uvědomit, jakou má lidová architektura na Bali cenu například z hlediska turismu. V současnosti hraje právě turismus na ostrově důležitou kulturní roli a podstatnou částí také zasahuje do tamější ekonomiky (Suendi 2005, s. 417). Proto je častým jevem výstavba moderních příbytků, zejména hotelů, s tradičními prvky, avšak na druhou stranu množství turistů negativně ovlivňuje architekturu například nutností stavět vícepodlažní budovy, což není pro tradiční balijské domy běžné.

Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) tvrdí, že modernizaci se nedá zabránit, jelikož pravidla stanovená *Asta Kosala Kosali* jsou dnes vnímána jako pouhá doporučení, nejedná se o zákony a nemusí být tedy striktně dodržována. Avšak tradiční architektura je stále potřebná a i v budoucnu bude hrát důležitou roli (Suendi 2005, s. 419).

4.3 Umah Metén

V tradiční balijské architektuře je *metén*, neboli *bale daja*, nedílnou součástí domu a není možné jej při stavbě vypustit. Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) vysvětluje, že je tento pavilon určen pro rodiče nebo hlavu rodiny. To potvrzuje také Sulistywati (2013) a dodává, že se také jedná o místo, kde se uchovávají rodinné poklady (Sulistywati 2013, s. 270). Podle Nyomana Apriany z domu č. 2 tyto rodinné poklady znamenají také předměty potřebné při náboženských obřadech. Pravděpodobně proto se tento pavilon nachází ihned vedle *sanggah*.

Bohužel v současnosti, jelikož se staví domy, které již nemají stereotypní koncept a všechny pavilony bývají umístěny v jedné budově, byl *metén* nahrazen obyčejnou ložnicí. V této části práce proto porovnám *metén* ve zkoumaných objektech a na jednotlivých příkladech vysvětlím proces změny jak z pohledu antropologie, tak i z pohledu architektury.

4.3.1 Změny z hlediska sociální a kulturní antropologie

Jak již bylo zmíněno, *bale daja* může sloužit jako ložnice. Avšak slovo „může“ je zde důležité, neboť se nejedná o jeho hlavní funkci. Obytné prostory určené ke spaní se nacházejí v jižní části domu, to znamená vedle kuchyně, nebo je tak využito *bale dauh* na východní straně. Podle Saraswati (2008, s. 85) bývá tento pavilon využíván také pro jiné domácí aktivity, například scházení se s příbuznými, vítání hostů, realizování schůzek v obchodních či pracovních záležitostech. Původně však využití této budovy provázelo mnoho pravidel, které z ní činily důležitý prostor s pevně danou funkcí.

„*Bale daja* má funkci ložnice pro dívky, které jsou ještě stále panny, nebo ještě nejsou provdané. (...) V dnešní době toto tvrzení stále platí, avšak kromě mladých dívek zde mohou spávat také ostatní členové rodiny.“ (Dwijendra 2008, s. 136).

Při rozhovorech s majiteli jednotlivých domů jsem mimo jiné také zjišťovala pravdivost obsahu této citace a zajímalo mne, jestli je postavení tohoto pavilonu ještě stále významnější, než postavení ostatních částí domu, nebo se tento fakt již dávno vytratil.

Made Tano (nahr. č. 2, audio_d01) z domu č. 1, který je nejstarším ze všech objektů, s tvrzením souhlasil a dodal, že dívky musely v těchto prostorách spávat pouze v období mimo menstruaci. Menstruuující žena je v balijské kultuře považována za nečistou a *bale daja* se nachází v blízkosti sakrálních prostor. Podle jeho názoru však v této části domu spávají většinou nejstarší členové rodiny. Ačkoli nejstarším členem domácnosti je on, přenechal tento prostor svému mladšímu ženatému bratrovi a sám nocuje v *bale dauh*.

Z toho vyplývá, že *metén* je určen svobodným nemenstruuujícím dívkám, či nejstarším členům domácnosti. Jedná se však o tradici, která už v současnosti není

dodržována. To potvrzuje také Nyoman Apriana (nahr. č. 3, audio_d02) z domu č. 2. Záleží na rodině, zda-li chce tradice tohoto typu dodržovat, či nikoli. Podle jeho slov se sice jedná o sakrální část komplexu, avšak z hlediska logiky jde o věc značně nepraktickou, jelikož by v době, kdy dívka menstruuje, byl *metén* prázdný. V případě, že by v domě nebylo dostatek dalšího místa pro spaní, lidé by neměli kde přenocovat, ačkoli by stále byli ve vlastním obydlí.

Gede Purnama (nahr. č. 4, nahr. č. 4, audio_d03) z domu č. 3. doplnil, že se jedná o prostor pro shromažďování rodiny a pro odpočinek. Někdy však může být prostor vysvěcen, což ale záleží pouze na rozhodnutí majitele domu. I když v *bale daja* může spát kdokoli, Gede Purnama přiznal, že může sloužit i pro náboženské obřady, například pro přípravy na kremaci. Co se týče konkrétně jeho domu, v *bale daja* nikdo nepřespává.

Podle Dwijendry jsou zde určitá pravidla:

„Neexistují žádné normy určující, kdo smí využívat *bale daja*, avšak určitá norma zakazuje provádění jakýchkoli sexuálních praktik uvnitř těchto prostor.“
(Dwijendra 2008, s. 147)

Saraswati (2008) také zmiňuje několik dalších nových funkcí tohoto pavilonu. Jedná se například o vhodný prostor pro umístění televize, čímž se z původně sakrálního prostoru stává prostor profánní, který se již neliší od ostatních obytných částí domu (Saraswati 2008, s. 39).

S jistotou se však dá říct, že v současnosti jsou hlavním rozhodujícím argumentem finance a velikost rodiny, nežli vztah k tradicím a kulturní hodnoty.

4.3.2 Změny z hlediska architektury

Jednou z největších změn, která se však nevztahuje pouze k této části domu, je umístění. Vzhledem k omezeným rozměrům pozemků není v současnosti nutné dodržovat původní pravidla, která stanovují například nasměrování pavilonu. Ačkoli by se stále měl nacházet na severní straně komplexu, u nově postavených domů tradičního vzhledu jej lze nalézt také kterékoli jiné světové straně, dokonce i na jihu (Dwijendra 2008, s. 148).

Metén nacházející se v domu č. 1 je ideální ukázkou pavilonu, jak vypadal v tradičním balijském domě před sto a více lety (obr. č. 8). Stejně jako i ostatní části tohoto komplexu je *bale daja* občasně rekonstruován, ale jsou zachovány původní materiály. Střecha je tvořena vlákny z palmových listů, zdi jsou kamenné a dveře stále ještě ze spleteného ratanu. Budova nemá žádná okna.

V domě č. 2 byl *metén* již modernizován. Zatímco konstrukce zůstala stejná, došková střecha byla nahrazena vypalovanou střešní krytinou. Změny v tomto domě probíhají postupně, poslední inovací bylo přistavění koupelny, která se nachází v zadní levé části budovy. V klasickém balijském domě je koupelna separována a nachází se většinou v jihozápadní části komplexu, mezi *bale dangin* a kuchyní. Koupelna zde byla přistavěna z čistě praktických důvodů, jelikož Nyoman Apriana zastává názor, že je potřeba dbát na patřičné soukromí osob, které v tomto pavilonu bydlí, a to právě z toho důvodu, že zde v tomto případě přespávají jeho rodiče. O toaletě se zmiňuje také Saraswati (2008). Jedná se o inovaci, která bývá stále populárnější (Saraswati 2008, s. 38).

Jak je vidět na obr. č. 12, jedná se o nejvíce zdobenou část domu. Je kladen důraz na pozlacené dekorativní prvky, například na sloupech, krovu, oknech a dveřích. Dveře jsou chloubou celého pavilonu (obr. č. 14). Jedná se o vyřezávaný masivní kus dřeva, který je zdoben červenou a zlatavou barvou. Fakt, že byl *metén* již modernizován, je znát také podle některých inovací, jako je například elektrická zásuvka v levém rohu terasy, což znamenalo přivedení elektrických rozvodů do zdi. Zde je preferována praktičnost před estetikou. Je však důležité si uvědomit, že roli při ovlivňování lidského vnímání potřeb a hodnot hrají různé faktory, kterými kromě náboženství a etnického původu jsou také zkušenosti či věk (Dwijendra 2014, s. 49).

Vnitřní prostory *metén* jsou čisté a jednoduché. Nachází se zde jedna manželská postel a dva úložné prostory (obr. č. 13). Tuto fotku je vhodné porovnat s obr. č. 9, který ukazuje interiér *metén* v domě č. 1. Nachází se zde dvě lůžka a kamenný stůl.

V domě č. 3 je podle jednotlivých pavilonů poznat, že se jedná o dům finančně dobře zabezpečené rodiny, avšak *bale daja* naopak vzbuzuje pocit, že se jedná o průměrné obydlí (obr. č. 22). Je podstatně větší než v domě č. 2, avšak dekorace jsou zde pouze kamenné. Chybí pozlacení a sloupy i krovy jsou hladce zbroušené. Na obr. č. 23 je vidět jednoduchost dveří, které jsou také z hladkého dřeva. Jedná se však pouze o neoborný dojem, jelikož Gede Purnama (nahr. č. 4, audio_d03) vysvětluje, že kamenné dekorace jsou podstatně dražší nežli ty dřevěné. Bohužel nebylo možné do vnitřních prostor nahlédnout, jelikož si majitel domu nepřál, aby bylo narušeno jeho soukromí.

Jak je vidět u domů č. 2 i 3, *bale daja* má u renovovaných domů dokonce i okna, která se u tradiční konstrukce nenacházela. V domě č. 2 se jedná o jedno okno nacházející se směrem do *sanggah* a dvě falešná okna na přední straně budovy. Jedná se o dekoraci, která má pouze jako okno působit. V domě č. 3 je situace stejná – jedno okno pravé a dvě falešná.

Avšak zde se navíc na levé straně pavilonu nachází druhé dveře, které byly také přistavěny až později.

V moderních domech, které mají podobu typickou pro západní svět – jednopatrové či vícepatrové budovy s mnoha místnostmi –, se již *metén* nenachází, což potvrzuje i Dwijendra (2008, s. 148) a dodává, že tento pavilon se opravdu v nových stavbách objevuje jen zřídka, a to v domech, které udržují původní kompozici tradičního komplexu. Místo toho je nahrazen klasickými ložnicemi. V domě č. 4 se nachází pět ložnic, avšak žádné z nich není přikládán větší význam. Jde o logickou změnu, jelikož na malém prostoru ve velkých městech, kde již hodnota pozemku vzrostla, je potřeba využít každého volného místa. Dveře do jednotlivých místností jsou jednoduché a není kladen důraz na dekorace. Je to však ovlivněno tím, že se jedná o vnitřní prostory, které ani u tradičních domů nejsou nijak zvlášť zdobeny. Venkovní prostory, například terasa či hlavní vstup, již obsahují některé dekorační prvky, jako jsou zdobená okna, dveřní klenba a sloupy.

Jak je z literatury a rozhovorů zřejmé, *metén* původně sloužil především pro svobodné dívky či nejstarší členy domácnosti. Avšak v současnosti již nejsou tyto tradice dodržovány a je evidentní, že záleží čistě na obyvatelích, jak se rozhodnou tyto prostory využívat. Přesto je ale s nimi nakládáno s respektem a je na jim stále ještě přikládán větší význam než ostatním částem domu.

4.4 Novodobá architektura

V této podkapitole popíši současný vzhled balijské obytné architektury, která se v posledním století rychle odchýlila od své původní podoby, avšak podle Suendiho (2005) v tradičních prvcích hledá často inspiraci. Vycházím především z článku od Bagoese Wiryomartona (2014), který poukazuje na změny u konkrétních případech, a to na moderních domech architekta Ketuta Arthany³⁷. Pro porovnání doplním tato fakta informacemi získanými u domu č. 4.

Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) zmiňuje, že pravidla pro stavbu domu jsou stanovena legislativou,³⁸ která uvádí například tyto informace: budova má být bezpečná, má zachovat kulturní identitu balijské komunity, stavba má být postavena na základě filozofie *Tri*

³⁷ Ketut Arthana je balijský architekt, známý například pro některé jeho hotelové projekty či obytné vily. Snaží se spojit modernitu a tradici. Vyznačuje se také svým zájmem o bambus jako stavební materiál.

³⁸ Lokální předpis o požadavcích na architekturu budov z milosti boha všemohoucího (Peraturan daerah provinsi Bali no. 5/2005).

Hita Karana a v případě netradiční balijské architektury by mělo být zajištěno harmonické souznění s místním prostředím (Peraturan daerah provinsi Bali no. 5/2005).

Z tohoto shrnutí lze soudit, že v případě jakékoli stavby nového obytného domu je nutné držet se těchto zásad, což částečně zodpovídá také otázku, proč v současnosti mnoho Balijsců nezná význam ornamentů nacházejících se na jejich domech, a proč jsou tyto ornamenty u moderních budov chápány jako pouhé dekorace.

Tento fakt lze podložit také následujícími dvěma příklady, Arthanovou architekturou a domem č. 4, ze kterých je patrné, jakým způsobem se tradiční náboženské či dekorativní prvky a principy Asta Kosala Kosali přenášejí do současné balijské architektury.

Typickým domem architekta Arthany jsou stavby opírající se o tradiční balijský komplex několika pavilonů, jak už bylo mnohokrát popsáno v předchozích částech práce. Přestože nedodržuje všechna pravidla, která byla vytyčena v kapitole 4.1 Principy stavby, z komplexního pohledu vypadá komplex velice podobně. Zachovává totiž některé základní prvky, které však prezentuje moderněji. Tento typ moderní architektury se častěji vyskytuje v oblastech více ovlivněných turismem. Většinou se jedná o hotely či turistické vily, jelikož spojuje tradici a komfort, který je hosty vyžadován. Pokud nejde o turistický ruch, je takový dům využíván většinou bohatými Balijsci, kteří již dávají přednost možnosti být moderní a odlišit se od svých sousedů.

Oproti tomu druhý typ, který jsem se pokusila blíže představit v podkapitole 3.3.4 Moderní dům – Denpasar, nabízí levnější variantu a od původního konceptu tradičního balijského domu se již v mnoha aspektech zřetelně odlišuje. Jedná se o typický moderní městský dům, který se od svých předchůdců liší zejména konstrukcí. Stavba vícepatrových budov přinesla do balijské architektury nové možnosti využití menších pozemků a ušetření financí za rozlehlý obytný komplex.

Tyto dva kontrastní typy moderních staveb jsem zvolila z toho důvodu, že jsou v současnosti oba velice časté. Zároveň se také každý z nich opírá pouze o určité normy či pravidla užívaná během stavby. Takže přestože se od sebe již na první pohled tyto dva typy moderních domů liší, při popisu současné balijské architektury se vzájemně doplní.

Co se týče domu č. 4, v současnosti je možné vidět mnoho staveb této podoby, a to nejen ve velkých městech. Je však potřeba dodat, že i přes jejich narůstající počet je stále populární držet se při stavbě již zmíněného tradičního konceptu. Kromě hotelů v turistických oblastech se však spíše jedná o vily, jejichž majitelé mají velice dobrý sociální status. Tento typ staveb je však také modernizován, a to nejen z hlediska materiálů, ale také rozložení a

uspořádání jednotlivých pavilonů, či dokonce jejich počtu. Proto v této podkapitole vysvětlím, co vše je možné si pod pojmem moderního balijského domu představit, a do jaké míry je opravdu udržován původní koncept.

První otázkou je, zdali se i v současnosti dodržují principy stavby, které byly rozepsány v podkapitole 4.1 Principy stavby, zejména měření systémem *sikut*. Podle Suendiho (2005) je tento způsob postupně vynecháván. Ne vždy se plně uplatňuje a je také možné, že budou tyto principy v budoucnu zapomenuty. Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) však oponuje a tvrdí, že *sikut* je stále používán, zejména pro chrámovou architekturu. Co se týče architektury obytné, dodává, že mnoho Balijců v posledních letech řeší otázku praktičnosti a smyslu uchování těchto principů. Přestože jsou však dnes tyto služby nabízeny projekční kanceláří, která za majitele domu vykoná všechnu potřebnou práci, jsou i tak použity patřičné míry. Z těchto dvou rozdílných názorů lze soudit, že pravda se nachází někde uprostřed a *sikut* by mohl být v následujících desetiletích skutečně zapomenut, přestože stále existuje vysoké procento architektů či majitelů domů, kteří se snaží o jeho zachování. Jde však o přirozený proces modernizace, který je ovlivněn nejen uspěchaným stylem života, ale také procesem urbanizace, westernizace a v neposlední řadě také turismem.

Jak však Suendi (2005, s. 421) píše, pokud se skutečně zapomene tento způsob měření, obyvatelé přijdou také o jistou harmonii mezi budovou a člověkem. Podle Suyasa Giriho, majitele domu č. 4, je však tradiční *sikut* stále ještě uplatňován a bylo tomu tak i u jeho stavby.

V domech architekta Arthany je na polohu a nasměrování kladen silný důraz, což je vidět například i na jeho snaze zvolit nejvhodnější místo pro stavbu nového domu. Vztahuje se to zejména k intenzitě přírodní energie, která se na daném místě vyskytuje (Wirymartono 2014, s. 5). Tato síla se zdá být pro místní obyvatele důležitým faktorem ovlivňujícím výběr pozemku, což je velice zajímavý fakt vzhledem k tomu, že u městských domů jde v současnosti v první řadě o otázku ceny pozemku.

Jedním z detailů, které od sebe také odlišují moderní městský dům a vilu, je zdroj vody v prostorách obydlí. V původní lidové architektuře hrála důležitou roli studna, která neplnila pouze účel zajištění pitné či užitkové vody, ale měla také symbolický význam, jelikož byla důležitou částí filozofického konceptu *nawa sanga* a vždy zaujímal pozici ve směru k hoře Agung a byla sídlem *sanggah sukan*, boha vody (Sulistywati 2013, s. 269). Zatímco u domu č. 4 jakákoli zásoba vody chybí a je zde zajištěn pouze venkovní vodovodní kohoutek, architekt Arthana se snaží o zachování tohoto zvyku, ačkoli ne v tradiční podobě, ale jako malé rybníčky či betonová jezírka (Wirymartono 2014, s. 10).

Dwijendra tvrdí, že výhodou moderních domů podobných Arthanovu typu je dodržování principu *kaja-kangin-kelod-kauh*, tedy umístění sakrálního prostoru k hoře Agung, od čehož se dále odvíjí umístění ostatních pavilonů.

Oproti tomu zkoumaný objekt v Denpasaru (dům č. 4) nemá *sanggah* a sakrální prostor je zastoupen pouze jedním oltářem, který se však nenachází v části *kaja-kangin*, *kaja-kauh*, tedy v severozápadním rohu pozemku a směr k hoře Agung není dodržen. Důvodem je pravděpodobně praktičnost. Sousední dům, který taktéž stojí na tomto pozemku a v němž žije majitel obou těchto staveb, má také vlastní oltář namísto *sanggah*, který se již nachází v severovýchodním rohu pozemku, tedy správně v *kaja-kangin*. Oba oltáře jsou nenápadně schovány za budovami, díky čemuž nezabírají volnou plochu uprostřed pozemku. Kdyby byl oltář domu č. 4 umístěn také v *kaja-kangin*, zabraňoval by tak vstupu do budovy, nebo vjezdu vozidla do garáže.

Jak je vidět v textu od Wiryomartona (2014), ornamenty a symboly jsou v současnosti brány zejména jako dekorace a často se na vilách tohoto typu nevyskytují vůbec. Moderní městské domy (dům č. 4) stále tyto ornamenty a symboly přechovávají, ačkoli málokdy je na ně kladen důraz. Suyasa Giri (nahr. č. 6, audio_d04b) tvrdí, že jde pouze o určitý styl, ne o symboliku.

Po krátké úvaze je možné říct, že v několika posledních desetiletích prochází Bali výraznými změnami, které jsou ovlivněné nejen urbanizací, ale také rostoucím turismem a westernizací. Podle Suendiho (2005, s. 420) jsou vyhlídky na budoucnost tradiční balijské architektury znepokojivé, což potvrzuje i Dwijendra (nahr. č. 1, audio_ad) a dodává, že Balijsci postupně ztratí všechny své tradice, nejen z hlediska architektury. Pokud se však místní obyvatelé pokusí své tradice udržet, je možné, že zůstane živá alespoň ta tradiční architektura, která již byla postavena (Suendi 2005, s. 412). Ať už se jedná o současný městský dům, jehož stavba je ovlivněna vyšší cenou pozemků, nebo o moderní vilu, ve které jsou ubytováni turisté nebo majetnější Balijsci, s tradičním balijským domem mají již málo společného.

Závěr

Cílem předkládané bakalářské práce bylo nalezení základních změn v balijské lidové architektuře ve 20. století. Hlavním faktorem ovlivňujícím tento zvolený časový úsek, je turismus, kterým nebyl ostrov Bali až do první poloviny minulého století dotčen. V současné době se však jedná o nejnavštěvovanější indonéskou destinaci a tento fakt razantně ovlivňuje nejen architekturu, ale každou část balijského každodenního života. Téma architektonických změn je velmi rozsáhlé, proto jsem se zaměřila zejména na významovou stránku obydlí a všechna fakta vyčtená z odborné literatury jiných autorů jsem se pokusila interpretovat na čtyřech domech, které jsem si zvolila za zkoumané objekty. Každý z těchto domů spadl do jiného časového období, nebo do jiné společenské kasty.

Zatímco první ze zkoumaných objektů stále splňoval koncept tradičního balijského domu, což znamená jeden komplex skládající se z několika volně stojících pavilonů, druhý a třetí dům se již lišil použitými materiály a také význam jednotlivých částí obytného komplexu byl již od původního významu odlišný. Poslední objekt představoval moderní verzi městského domu a s ostatními zkoumanými objekty měl již velice málo společného.

Z toho je evidentní, že se koncept *rumah adat* na Bali postupně měnil, a to nejen jeho kompozice, ale také náboženský či duchovní význam. Balijská architektura byla vždy charakteristická právě pro svoji nerozlučnost s kulturou a tradicemi, avšak v současnosti se, vlivem zmiňované globalizace a fascinace místních obyvatel západním světem, začíná toto tvrzení stávat neaktuálním.

Z mého výzkumu vyplývá, že majitelé balijských domů často nemají základní znalosti ohledně původního významu jednotlivých částí jejich obydlí. Původní stavební materiály jsou nahrazovány za moderní, ačkoli bylo dříve běžným pravidlem používat pouze materiály pocházející z přírody. I toto pravidlo je v současnosti téměř zapomenuto, což se odráží také ve změnách tradičních náboženských rituálů, které jsou z důvodu stále vyšší finanční náročnosti zjednodušovány. Důležité obytné části, například *umah metén* či *bale dangin*, jsou u nových městských staveb zcela vynechány, a sakrální prostory, *sanggah* či *tugu*, zmenšovány. Oproti tomu se staví domy, které na první pohled dodržují tradiční vzhled i rozložení jednotlivých pavilonů, avšak důležitým kritériem pro architekta je spíše důraz na modernost a styl, nežli na souznění majitele a domu.

Bali má bezpochyby obrovské architektonické dědictví, a jelikož se jedná o jediný hinduistický ostrov v převážně muslimské Indonésii, o to silnější je potřeba jej uchovávat. Obyvatelé ostrova jsou si tohoto faktu vědomi, ačkoli hlavní motivací pro udržení tradic je již

zmiňovaný turismus. Je to sice také určitá cesta, jak své kulturní bohatství uchovat, avšak problémem je zejména určitá selekce tradic, ke které dochází. Nyní je důležitější uchovat ty tradice či zvyky, které ocení převážně zahraniční turisté. Přestože i pro ty může být tradiční architektura velice zajímavá, není problém nahrazovat drahé materiály za levnější či měnit kompozici domu podle finančních prostředků majitele, nehledě na jeho kastovní zařazení či znalosti, které o jednotlivých stavebních prvcích má.

Je jasné, že se lidová architektura v budoucnosti bude dále vyvíjet, ale záleží pouze na Baličích, jak se této změny ujmou a zdali pochopí, že je potřeba toto dědictví i nadále udržovat ve své tradiční podobě pro následující generace. Znalosti o tradiční architektuře často totiž nejsou předávány jinak než právě generačně.

Literatura

- ANDERSON, Stanford, 1999. Memory without Monuments: Vernacular Architecture. [online]. *TDSR*. Vol. 9, no. 1, s. 13-22. Dostupné z: iaste.berkeley.edu/pdfs/11.1c-Fall99anderson-sml.pdf
- ASPRIANI, Dewa Ayu Oka, nedat.. *Status kepemilikan lahan di desa di Bali*. Malang. 16 s. Teze v rámci magisterského studia. Universitas Udayana a Universitas Brawijaya Malang. Vedoucí práce Dr. A. Rahmad Budiono, S.H., M.H. a Prof. Dr. Nyoman Sirtha, S.H., M.S.
https://www.academia.edu/6928469/STATUS_KEPEMILIKAN_TANAH_DRUWE_DESA_DI_BALI
- BLACKSMITH, Parsika, 2013. *Arsitektur Bali* [online]. 13 s. [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: <http://ml.scribd.com/doc/145780438/Arsitektur-Bali#scribd>
- DUBOVSKÁ, Zorica, 2005a. 'Počátky indonéských dějin do roku 1602'. In: DUBOVSKÁ, Zorica aj. *Dějiny Indonésie*. Vydání první. Praha: NLN, s. r. o. s. 25-119. ISBN 80-7106-457-2.
- DUBOVSKÁ, Zorica, 2005b. 'Nástin indonéské kultury'. In: DUBOVSKÁ, Zorica aj. *Dějiny Indonésie*. Vydání první. Praha: NLN, s. r. o. s. 379-441. ISBN 80-7106-457-2.
- DWIJENDRA, Ngakan Ketut Acwin, 2008. *Arsitektur Rumah Tradisional Bali: Berdasarkan Asta Kosala-kosali*. Cetakan Pertama. Denpasar: Udayana University Press. 232 s. ISBN 978-979-8286-69-8.
- DWIJENDRA, Ngakan Ketut Acwin, 2014. Affordable Housing Provision Projects in Bali, Indonesia: Improving Quality and Cultural Acceptability. Perth, 338 s.
- EISEMAN jr., Fred B., 2009. *Bali: Sekala & Niskala*. Essays on Religion, Ritual, and Art. III. edition. Tuttle Publishing. 392 s. ISBN 978-0-8048-4098-9.
- FERSCHIN, Peter aj., 2013. Parametric Balinese Rumah: Procedural Modeling of Traditional Balinese Architecture [online]. *Digital Heritage International Congress*. Marseille. 28.10. s. 199-206 [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: http://ieeexplore.ieee.org/xpl/login.jsp?tp=&arnumber=6744755&url=http%3A%2F%2Fieeexplore.ieee.org%2Fxppls%2Fabs_all.jsp%3Farnumber%3D6744755
- FOX, James J., 2006. Banua Komparative Perspectives on Austronesian Houses: An Introductory Essay. In: *Inside Austronesian Houses: Perspectives on Domestic Designs for Living*. 1st ed. Canberra: ANU E Press, s. 1-29. ISBN 1-920942-84-X. Dostupné z: www.oapen.org/download?type=document&docid=459294
- HOOYKAAS, C., 1973. *Religion in Bali*. 1st ed. Leiden: Institute of Religious Iconography State University Groningen. 81 s. ISBN 90-04-03797-7.
- HOWE, L.E.A, 1983. An introduction to the Cultural Study of Traditional Balinese Architecture. *Archipel*. Vol. 25, s. 137-158. Dostupné z: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/arch_0044-8613_1983_num_25_1_1812
- CHANDRA, Suresh, 2001. *Encyclopaedia of Hindu Gods and Goddesses*. 2nd ed. New Delhi: Sarup & Sons. 376 s. ISBN 81-7625-039-2.
- KRAAN, Alfons Van der, 1995. *Bali at war: a history of the Dutch-Balinese conflict of 1846-49*. 1st ed. Victoria: Monash University. 240 s. ISBN 0-7326-0398-9.
- MACRAE, Graeme, 2006. Banua or Negara? The Culture of Land in South Bali. In: T. Reuter. *Sparing the Earth, Dividing the Land*. 1st ed. Canberra: ANU E Press, s. 83-112. ISBN 1-920942-70-x.
- NOVÁ, Kateřina, 2010. *Funkce umění na Bali a jeho využitelnost pro cestovní ruch*. Brno. 109 s. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Mgr. Viktor Pantůček. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/147088/ff_m/Funkce_umeni_na_Bali_a_jeho_vyuzitelnost_pro_cestovni_ruch.pdf

OLŠA, Jaroslav, 2010. *Indonésko-český slovník: Kamus Indonesia-Ceko*. 1. vyd. Voznice: LEDA spol. s. r. o. 479 s. ISBN 978-80-7335-220-2.

OTTING, Nel, 1996. *The Caste System on Bali: an echo of Indian classification* [online]. 20 s. Dostupné z: <http://docslide.us/documents/the-caste-system-on-bali.html>

POLÍVKA, František, 2010. *Užitkové a pamětihodné rostliny cizích zemí*. Vyd. 3. Praha: Volvox Globator. 646 s. ISBN 978-80-7207-765-6.

SARASWATI, A. A. Oka, 2008. Transformaci arsitektur bale daja [online]. *Dimensi teknik arsitektur*. Vol. 36, no. 1, s. 35-42. Dostupné z: https://www.academia.edu/7257193/TRANSFORMASI_ARSITEKTUR_BALE_DAJA

SINHA, Prabhas C. Caste System in India and Its International Overtones. In: *TRASCEND International* [online]. Nedat. Dostupné z: https://www.transcend.org/tri/downloads/Caste_System_in_India_and_Its_International_Overtones.pdf

SUARTIKA, Gusti Ayu Made, 2013a. 'Preface'. In: *Vernacular Transformations: Architecture, Place, and Tradition*. 1st ed. Denpasar: Pustaka Larasan. s. xxvii. ISBN 978-602-1586-02-0.

SUARTIKA, Gusti Ayu Made, 2013b. 'Introduction'. In: *Vernacular Transformations: Architecture, Place, and Tradition*. 1st ed. Denpasar: Pustaka Larasan. s. 1-5. ISBN 978-602-1586-02-0.

SUENDI, I Nyoman, 2005. *Arsitektur tradisional daerah Bali: selayang pandang*. Cet. 1. Surakarta: Diterbitkan atas kerja sama UPT Mata Kuliah Umum (MKU), Universitas Sebelas Maret Surakarta dengan Pustaka Cakra, 216 s. ISBN 9793192101.

SULISTYWATI, Anastasia, 2013. 'Principles and Concepts of Balinese Traditional Architecture and Cultural Values'. In: SUARTIKA, Gusti Ayu Made (ed.), *Vernacular Transformations: Architecture, Place, and Tradition*. 1st ed. Denpasar: Pustaka Larasan. s. 241-275. ISBN 978-602-1586-02-0.

SUMERTA, Julie A, 2011. *Interpreting Balinese Culture: Representation and Identity*. Ontario. 92 s. Magisterská práce. University of Waterloo. Vedoucí práce Dr. Thomas S. Abler.

WIRYOMARTONO, Bagoes, 2014 [online]. *Post-Colonial Architecture in Bali Indonesia: the Search for Synergy of Duality of the Ketut Arthana's Architecture*. Jati Padang. 11 s. 25.4. [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: https://www.academia.edu/7164595/Post-Colonial_Architecture_in_Bali_Indonesia_THE_SEARCH_FOR_SYNERGY_OF_DUALITY_OF_THE_KETUT_ARTHANAS_ARCHITECTURE_BAGOES_WIRYOMARTONO Post-Colonial Architecture in Bali Indonesia the Search for Synergy of Duality of the Ketut Arthanas Architecture

Internetové články

Bali. *WorldAtlas*, 2015. In: *WorldAtlas.com* [online] [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: <http://www.worldatlas.com/webimage/countrys/asia/bali.htm>

EDWARDS, Sarah, 2011. *Vernacular Architecture and the 21st Century*. In: *ArchDaily* [online]. 12.4. [cit. 2015-07-10]. Dostupné z: <http://www.archdaily.com/155224/vernacular-architecture-and-the-21st-century/>

TJIPTOHERIJANTO, Prijono, 1996. Urbanization and Development in Indonesia. *AUICK Newsletter* [online]. Jakarta: The Asian Urban Indormation Center of Kobe, February 8, 23 [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: <http://www.kicc.jp/auick/database/apc/apc023/apc02301.html>

WIDIADANA, Rita A., 2004. Local architects must gear up for free trade era. *The Jakarta Post* [online]. 24.6. [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: <http://m.thejakartapost.com/news/2004/06/24/local-architects-must-gear-free-trade-era.html>

ZVOLÁNEK, Pavel, 2013. Indonésie: Obřad pilování zubů na Bali. In: *Indonesie.Asean.cz* [online]. 5.8. [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: <http://indonesie.asean.cz/clanek/1420-indonesie-obrad-pilovani-zubu-na-bali>

Webové stránky

Badan Pusat Statistik Provinsi Bali, 2015 [online]. Luas Wilayah, Proyeksi Penduduk, Rasio Jenis Kelamin, dan Kepadatan Penduduk Menurut Kabupaten/Kota di Bali Tahun 2014. *Badan Pusat Statistik* [cit. 2015-07-29]. Dostupné z: <http://bali.bps.go.id/linkTabelStatistik/view/id/7>

Balinese Dictionary Vocabulary, 2004 [online]. Baliwae.com [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: <http://www.kamus.baliwae.com/>

Dinas Pariwisata, 2013 [online]. Statistics. *Dinas Pariwisata* [cit. 2015-07-28]. Dostupné z: <http://www.disparda.baliprov.go.id/en/Statistics2>

Economy Of Bali. *Euro Bali: export network* [online]. 2006 [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: http://eurobali.org/index.php?action=mi&option=buyer&category_id=9&mi_id=5

Kalender Bali Digital, 1996-2015. [online]. Kemenkumham RI, 27.4.2015 [cit. 2015-05-08]. Dostupné z: <http://kalenderbali.org/>

Ngakan Ketut Acwin Dwijendra, 2013 [online]. *Acwin Goldmonk in Design* [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: <http://www.acwingoldmonk.com/index.php>

Oxford Dictionaries. Language matters, 2015 [online]. Oxford University Press [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: <http://www.oxforddictionaries.com/>

Slovník spisovného jazyka českého, 2011 [online]. Ústav pro jazyk český, v. v. i. [cit. 2015-06-01]. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>

The World Factbook, 2013-15 [online]. Washington, DC: Central Intelligence Agency, 2015 [cit. 2015-07-08]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook>

Legislativa

Peraturan bersama no. 7/2014, tentang penerimaan peserta didik baru pada taman kanak-kanak / raudhatul athfal / bustanul athfal dan sekolah / madrasah.

Peraturan daerah provinsi Bali no. 5/2005, tentang persyaratan arsitektur bangunan gedung dengan rahmat tuhan yang maha esa.

Rozhovory

APRIANA, Ida Bagus Nyoman. 2015. [Dům č. 2] [audio_d02, zvukový záznam, indonéština]. Denpasar 20.4. Archiv autora.

DWIJENDRA, Ngakan Ketut Acwin. 2015. [Balijská lidová architektura v současnosti] [audio_ad, zvukový záznam, angličtina]. Denpasar 14.4. Archiv autora.

PURNAMA, Cokorda Gede. 2015. [Dům č. 3] [audio_d03, zvukový záznam, indonéština]. Denpasar 22.4. Archiv autora.

SUYASA GIRI, I Gede. 2015. [Dům č. 4] [audio_d04a, audio_d04b, zvukový záznam, indonéština]. Denpasar 21.4. Archiv autora.

TANO, Made. 2015. [Dům č. 1] [audio_d01, zvukový záznam, indonéština]. Denpasar 21.4. Archiv autora.

Obrazová příloha

ŠENKYŘÍK, František, 2015. *Axometrie balijského domu*. [kresba tužkou, digitálně upraveno].

Seznam příloh

Příloha č. 1

- Obr. č. 1 - Lokalizace zkoumaných objektů
- Obr. č. 2 - Princip Nawa Sanga (Howe 1983).
- Obr. č. 3 - Balijský kastovní systém.

Příloha č. 2

- Obr. č. 4 - Dům č. 1 - Půdorys.

Příloha č. 3

- Obr. č. 5 - Axonometrie balijského domu (Šenkyřík 2015).

Příloha č. 4

- Obr. č. 6 - Dům č. 1 - Pohled do komplexu s *bale dangin* a *sanggah*.
- Obr. č. 7 - Dům č. 1 - Vstupní brána.
- Obr. č. 8 - Dům č. 1 - *Umah metén*.
- Obr. č. 9 - Dům č. 1 - Interiér *umah metén*.
- Obr. č. 10 - Dům č. 1 - Kuchyně.

Příloha č. 5

- Obr. č. 11 - Dům č. 2 - Půdorys.

Příloha č. 6

- Obr. č. 12 - Dům č. 2 - *Umah metén*.
- Obr. č. 13 - Dům č. 2 - Interiér *Umah metén*.
- Obr. č. 14 - Dům č. 2 - Dveře do *umah metén*.
- Obr. č. 15 - Dům č. 2 - Kuchyně a jídelna.
- Obr. č. 16 - Dům č. 2 - *Lumbung*.
- Obr. č. 17 - Dům č. 2 - *Bale dauh*.

Příloha č. 7

- Obr. č. 18 - Dům č. 3 - Půdorys.

Příloha č. 8

- Obr. č. 19 - Dům č. 3 - Pohled do komplexu (*bale delod* a kuchyně).
- Obr. č. 20 - Dům č. 3 - Brána s kašnou před vstupem do domu.
- Obr. č. 21 - Dům č. 3 - *Bale dangin*.
- Obr. č. 23 - Dům č. 3 - Dveře do *umah metén*.

Příloha č. 9

- Obr. č. 24 - Dům č. 4 - Půdorys.

Příloha č. 10

- Obr. č. 25 - Dům č. 4 - Pohled na dům.
- Obr. č. 26 - Dům č. 4 - Obývací prostor.
- Obr. č. 27 - Dům č. 4 - Kuchyně a jídelna.
- Obr. č. 28 - Dům č. 4 - Sakrální prostor společný pro oba domy na pozemku.

Obr. č. 29 - Dům č. 4 - Průchod z předsíně.

Obr. č. 30 - Dům č. 4 - Vitráž okna.

Obr. č. 31 - Dům č. 4 - Okno z luxfer.

Příloha č. 11: Otázky pokládáné respondentům

Příloha č. 12: Nahrávky (CD ROM)

Nahr. č. 1 - audio_ad (Rozhovor s Dr. Dwijendrou)

Nahr. č. 2 - audio_d01 (Rozhovor s Made Tanem)

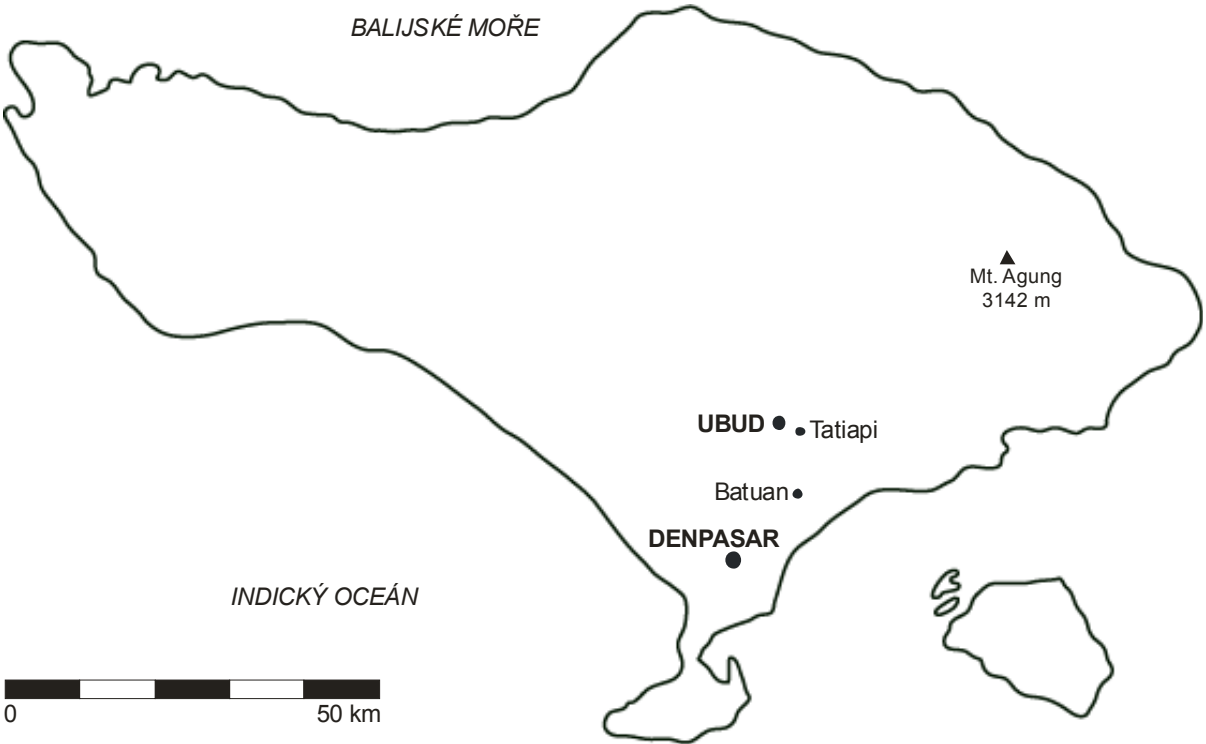
Nahr. č. 3 - audio_d02 (Rozhovor s Nyomanem Aprianou)

Nahr. č. 4 - audio_d03 (Rozhovor s Gede Purnamou)

Nahr. č. 5 - audio_d04a (Rozhovor se Suyasa Girim, první část)

Nahr. č. 6 - audio_d04b (Rozhovor se Suyasa Girim, druhá část)

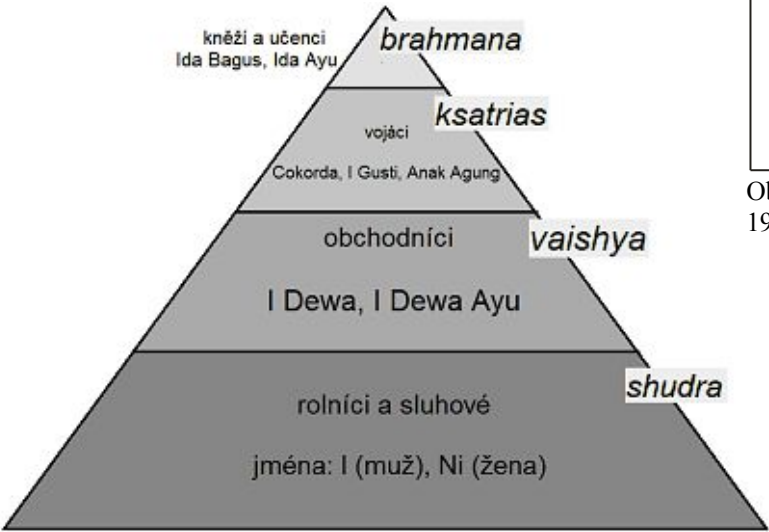
Příloha č. 1

Obr. č. 1 - Lokalizace zkoumaných objektů

<i>kaja-kauh</i>	<i>kaja</i>	<i>kaja-kangin</i>
<i>kauh</i>	<i>tengah</i> (center)	<i>kengin</i>
<i>kelod-kauh</i>	<i>kelod</i>	<i>kelod-kangin</i>

Obr. č. 2 - Princip Nawa Sanga (Howe 1983).

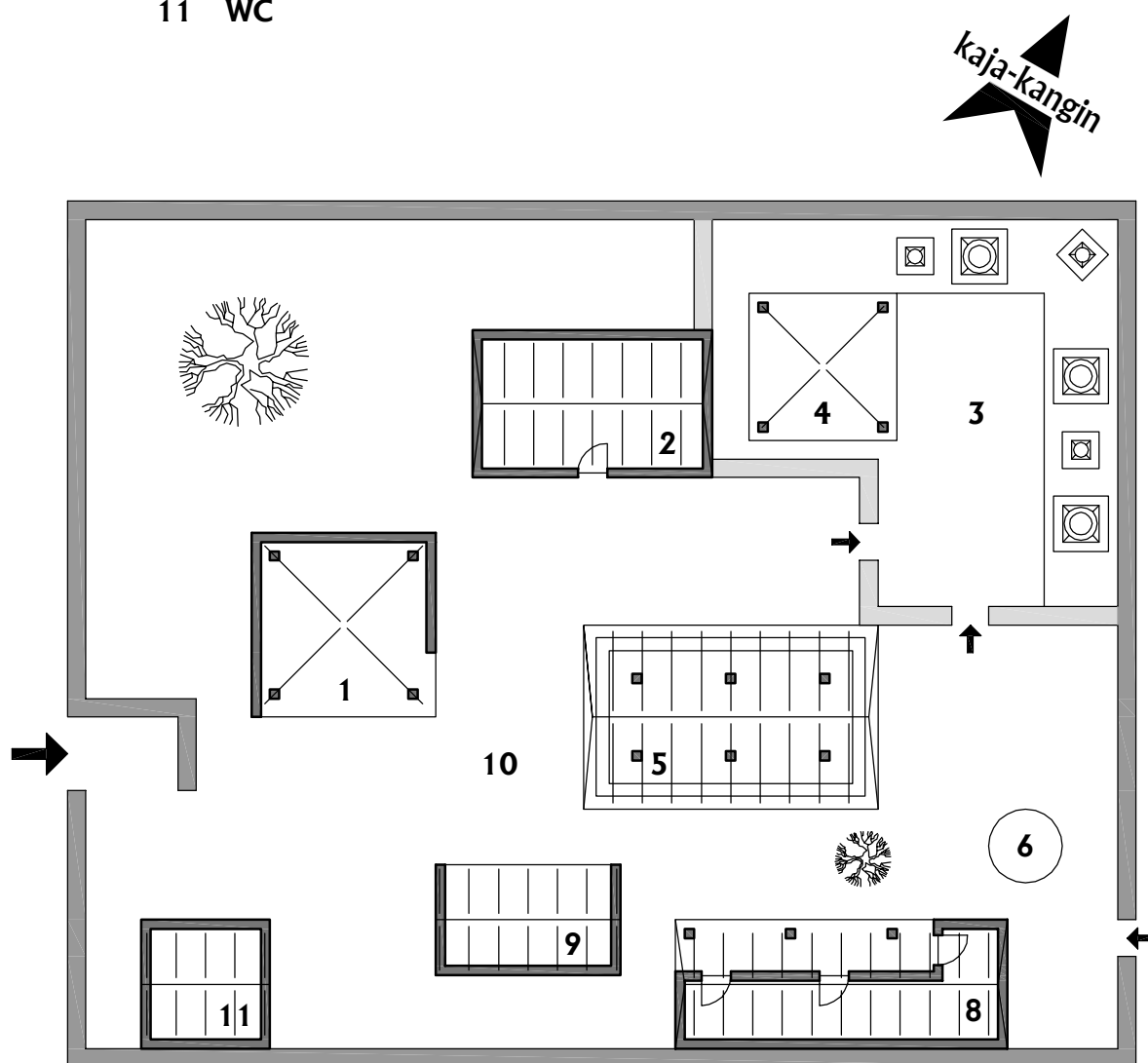

Obr. č. 3 - Balijský kastovní systém.

DŮM č.1 BATUAN, SUKAWATI

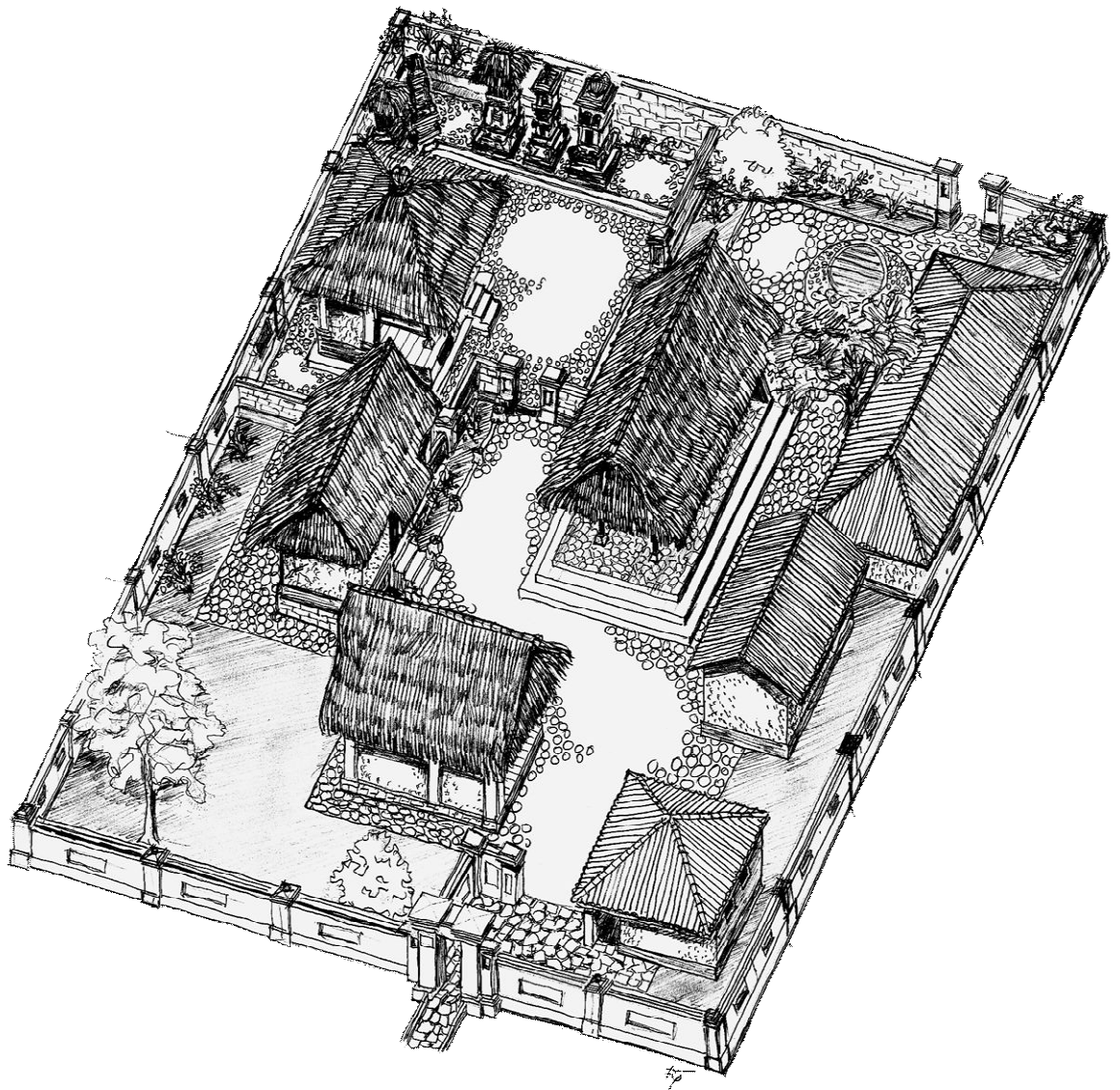
LEGENDA:

- 1 BALE DAUH
- 2 METÉN / BALE DAJA
- 3 SANGGAH
- 4 BALE
- 5 BALE DANGIN
- 6 STUDNA
- 7 TEBA
- 8 BALE DELOD
- 9 KUCHYNĚ
- 10 NATAH
- 11 WC

Obr. č. 4 - Dům č. 1 - Půdorys

Příloha č. 3

Obr. č. 5 - Axonometrie balijského domu (Šenkyřík 2015).

Příloha č. 4

Obr. č. 6 - Dům č. 1 - Pohled do komplexu s *bale dangin* a *sanggah*.

Obr. č. 7 - Dům č. 1 - Vstupní brána.

Obr. č. 8 - Dům č. 1 - *Umah metén*.

Obr. č. 9 - Dům č. 1 - Interiér *umah metén*.

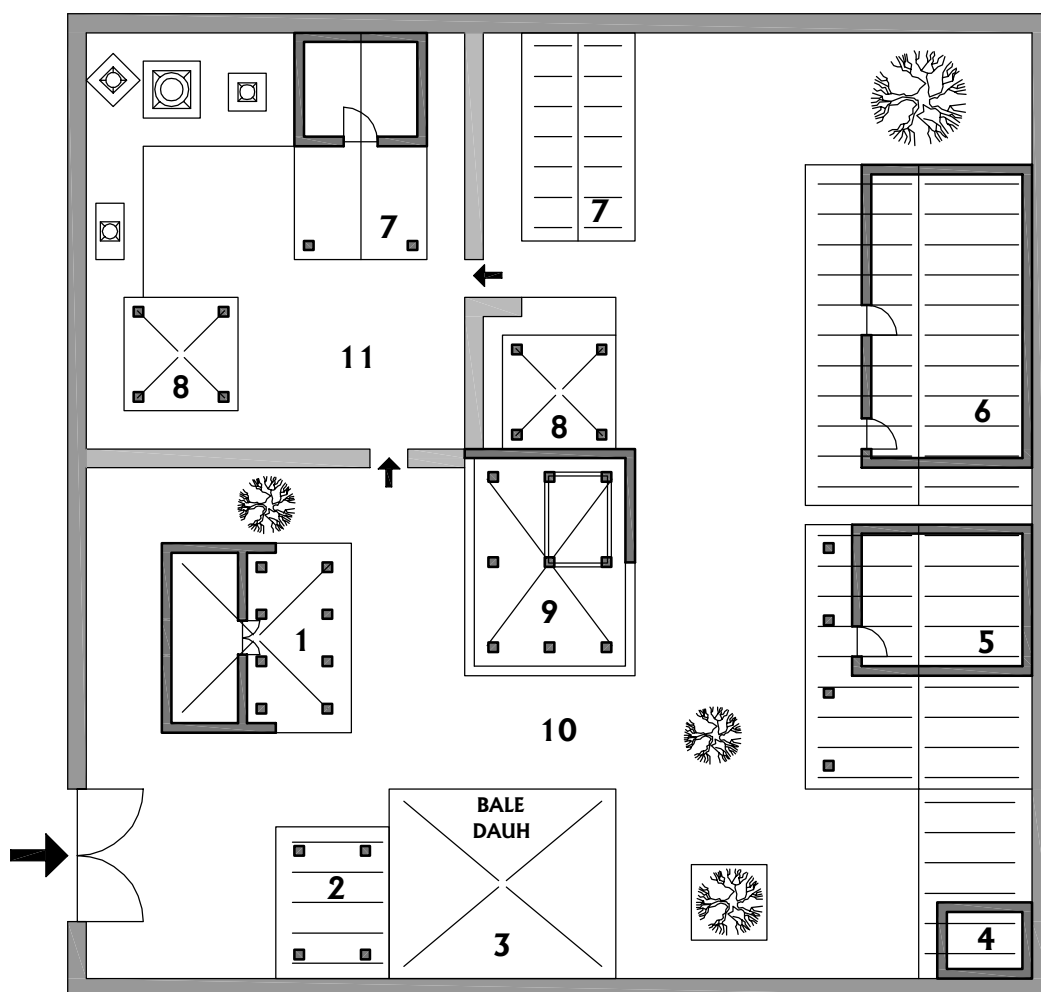
Obr. č. 10 - Dům č. 1 - Kuchyně.

DŮM č.2

BATUAN, SUKAWATI

LEGENDA:

- 1 METÉN / BALE DAJA
- 2 STÁNÍ MOTOREK
- 3 BALE DAUH
- 4 WC
- 5 KUCHYNĚ
- 6 BALE DELOD
- 7 LUNBUNG
- 8 BALE
- 9 BALE DANGIN
- 10 NATAH
- 11 SANGGAH

Obr. č. 11 - Dům č. 2 - Půdorys

Příloha č. 6

Obr. č. 12 - Dům č. 2 - *Umah metén*.

Obr. č. 13 - Dům č. 2 - Interiér *Umah metén*.

Obr. č. 14 - Dům č. 2 - Dveře do *umah metén*.

Obr. č. 15 - Dům č. 2 - Kuchyně a jídelna.

Obr. č. 16 - Dům č. 2 - *Lumbung*.

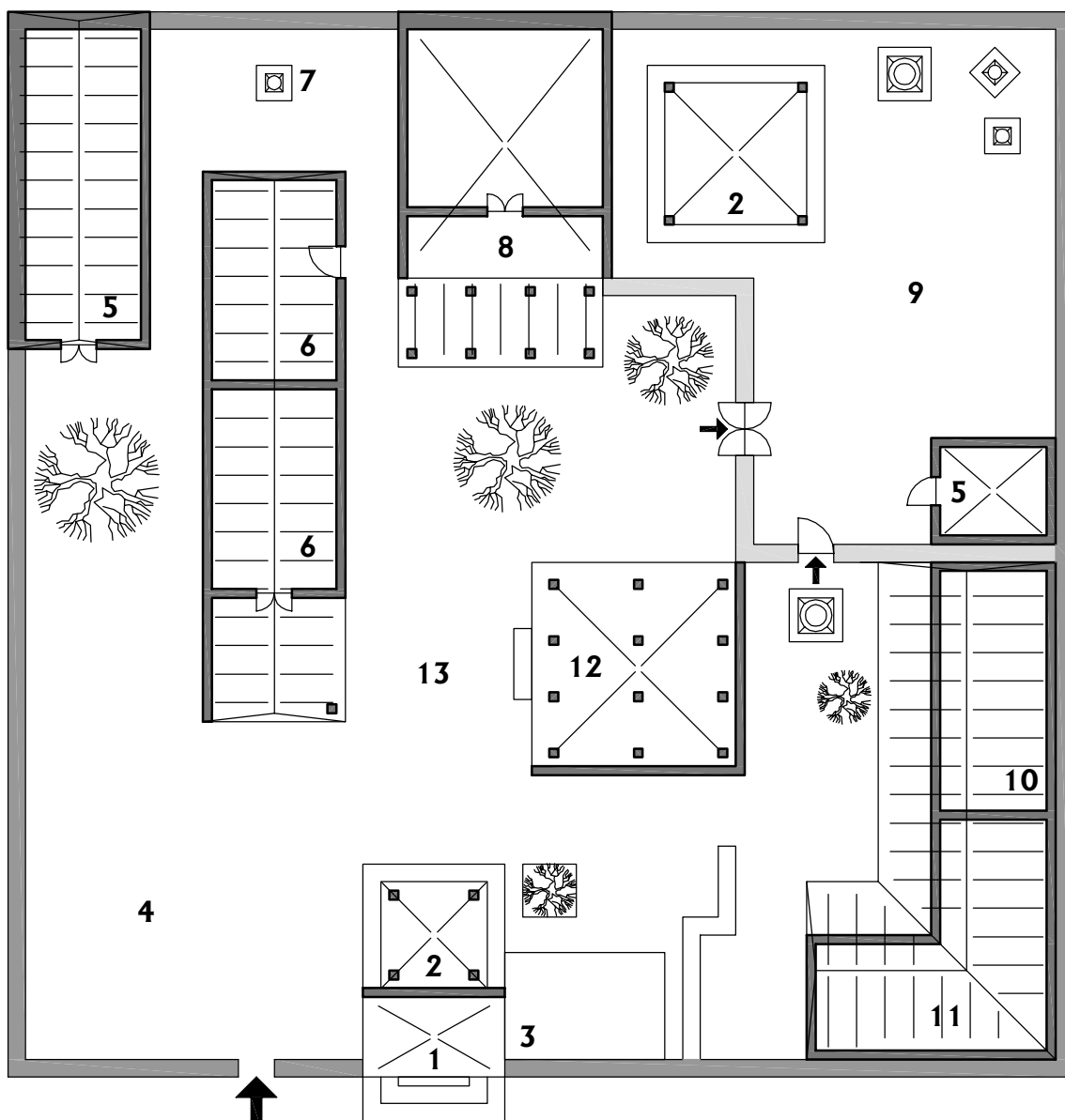
Obr. č. 17 - Dům č. 2 - *Bale dauh*.

DŮM č.3

TATIAPI, PEJENG

LEGENDA:

1	PŮVODNÍ VSTUP	8	METÉN / BALE DAJA
2	BALE	9	SANGGAH
3	VYVÝŠENÝ PROSTOR	10	BALE DELOD
4	TEBA	11	KUCHYNĚ
5	LUMBUNG	12	BALE DANGIN
6	BALE DAUH	13	
7	TUGU		

Obr. č. 18 - Dům č. 3 - Půdorys

Příloha č. 8

Obr. č. 19 - Dům č. 3 - Pohled do komplexu (*bale delod* a kuchyně).

Obr. č. 20 - Dům č. 3 - Brána s kašnou před vstupem do domu.

Obr. č. 21 - Dům č. 3 - *Bale dangin*.

Obr. č. 22 - Dům č. 3 - *Umah metén*.

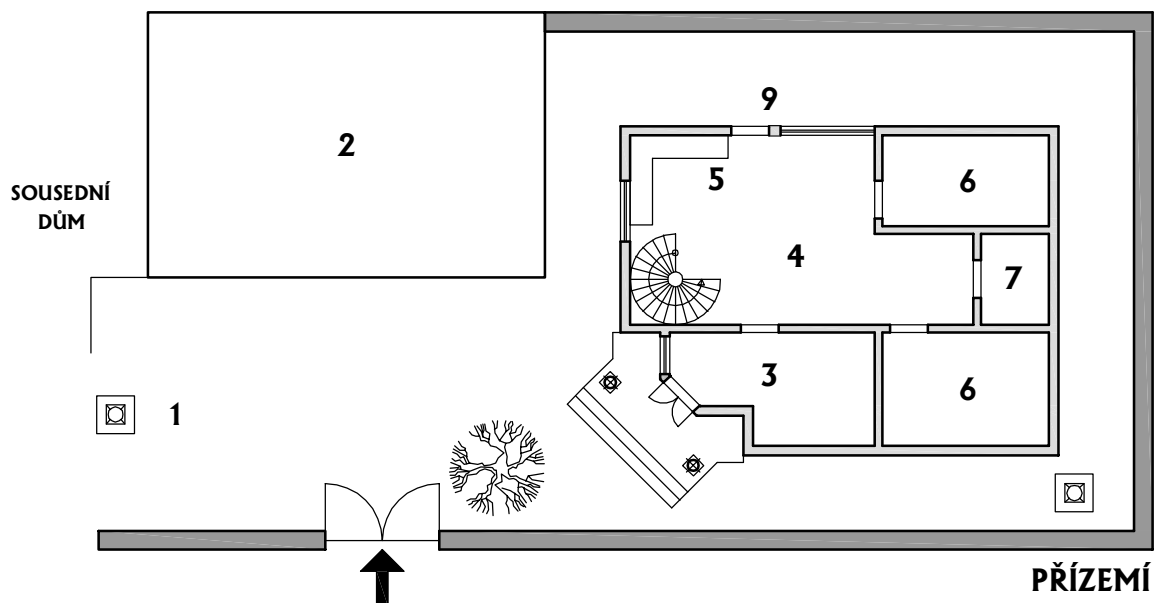
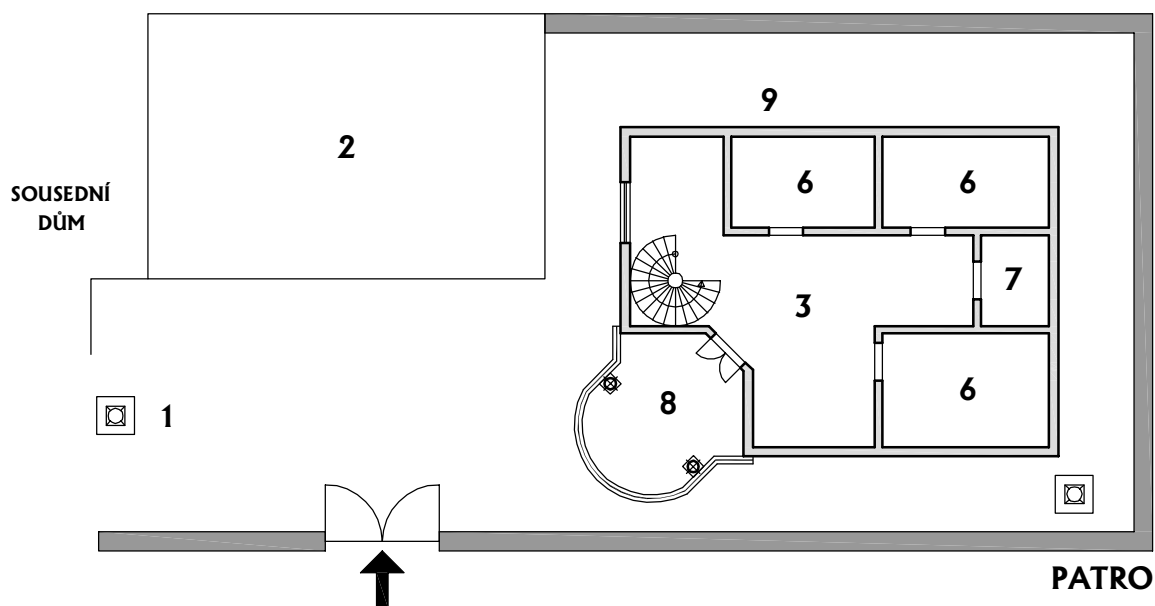
Obr. č. 23 - Dům č. 3 - Dveře do *umah metén*.

DŮM č.4

TEUKU UMAR, DENPASAR

LEGENDA:

1	TUGU	6	LOŽNICE
2	GARÁŽ	7	KOUPELNA
3	8	TERASA	
4	OBÝVACÍ PROSTOR	9	DVOREK
5	KUCHYNĚ		

Obr. č. 24 - Dům č. 4 - Půdorys

Příloha č. 10

Obr. č. 25 - Dům č. 4 - Pohled na dům.

Obr. č. 26 - Dům č. 4 - Obývací prostor.

Obr. č. 27 - Dům č. 4 - Kuchyně a jídelna.

Obr. č. 28 - Dům č. 4 - Sakrální prostor společný pro oba domy na pozemku.

Obr. č. 29 - Dům č. 4 - Průchod z předsíně.

Obr. č. 30 - Dům č. 4 - Vitráž okna.

Obr. č. 31 - Dům č. 4 - Okno z luxfer.

Příloha č. 11: Otázky pokládané respondentům

Otázky na majitele domů 1 - 4

1. Jaké je vaše jméno?
2. Jaké je vaše zaměstnání?
3. Jaké je vaše datum narození?
4. Kdo postavil tento dům (vy, vaši rodiče, další příbuzní, někdo úplně jiný)?
5. Narodil jste se v tomto domě?
6. Kdy byl tento dům postaven?
7. Existuje princip Asta Kosala Kosali, který je velice důležitý při stavbě nového domu. Co o něm víte a můžete mi říct, jestli byl i tento dům postaven za základě Asta Kosala Kosali? Pokud ne, tak proč?
8. Je vzhled tohoto domu stále stejný jako u starších tradičních domů, nebo byl již modifikován? Pokud modifikován, tak jakým způsobem? Pokud budete chtít renovovat či inovovat dům, co musíte udělat? Musíte například čekat na dobré dny?
9. Kolik osob zde žije? Kdo?
10. Máte nějaké staré fotografie tohoto domu?
11. Máte k dispozici dokument do koupi či vlastnictví tohoto pozemku?
12. Máte k dispozici dokument o vlastnictví tohoto domu?
13. Nachází se zde tebe?
14. Kdo může bydlet v bale dauh?
15. Kdo zpravidla spává v umah metén?
16. Pokud budu chtít postavit dům, jako je tento, kolik mě to přibližně bude stát peněz?
17. Pokud budu chtít koupit půdu na Bali (a budu místní), kolik mě to přibližně bude stát?
18. Jak si lidé na Bali vybírají pozemek, pokud chtějí stavět nový dům?
19. Co mi můžete říct o těchto termínech: buana agung a buana alit, desa kala patra (princip místa, času a bytí), dewasa ayu, gegulak, ngaung sunduk, pemalaspas, masarin, melaspasin a sekala niskala?
20. Jak je to v současnosti s měřením při stavbě domu? Měří se stále tradičním způsobem (apenimpug, apegeluran, apeneleng)?
21. Jak je to v současnosti s orientací k Agungu, stále se tento princip dodržuje (kaja, kauh, kangin, kelod)?
22. Můžete mi ukázat na domě některé z důležitých ornamentů a vysvětlit je?
23. Četla jsem, že materiály používané při stavbě domu musejí pocházet z přírody. Je to správně? Jak je to při renovacích?
24. Četla jsem: „Funkcí bale daja je ložnice pro dívky, které jsou ještě panny, nebo zatím nejsou vdané. Tato funkce se dodnes nezměnila, pouze v těchto prostorech v současnosti mohou přespávat nejen tyto dívky, ale také ostatní členové rodiny.“ Takže bych se chtěla zeptat, kdo spává v bale daja v tomto domě? Souhlasíte s tímto výrokem?
25. Co se týče ornamentů, četla jsem: „Země se skládá z pěti prvků, které se nazývají Panca Maha Bhuta – apah (voda), teja (světlo), bhayu (vítr), akhasa (vzduch), pertusi (země). A tyto prvky se objevují jako výzdoba na tradičních balijských domech.“ Je to tak? Můžete mi několik takových ornamentů ukázat, například patra api-apian, patra mesir, patra ulanda či patra damai?

Otázky na majitele domu č. 1

26. Kolik turistů denně navštíví tento dům?
27. Kolik stojí vstupné?
28. Jak dlouho je již tento dům přístupný turistům?
29. Nachází se na Bali více takových starých domů přístupných turistům?
30. Jsou tyto materiály (přírodní) dražší než moderní materiály, jako jsou cihly či keramické kachle?
31. Nachází se na Bali ještě hodně původních domů, jako je tento? Kde?
32. Jak často musíte dům renovovat?
33. Používáte na renovace peníze získané z turismu?
34. Je zde elektřina?
35. Nachází se toaleta někde uvnitř, nebo venku?
36. Je zde přívod vody, nebo pouze studna?
37. Jaké je to žít na místě, kam chodí turisti? Co soukromí?
38. Všichni lidé, kteří tu bydlí, jsou vaše rodina?

Otázky na majitele domu č. 4

39. Proč se tento dům tolik liší od tradičních domů?
40. Nachází se zde tebe, sanggah či metén?
41. Domy na Bali jsou většinou postaveny na základě Asta Kosala Kosali. Existuje mnoho důležitých principů ohledně výběru pozemku, nasměrování k Agungu, obřadů v průběhu stavby. Jak je to u tohoto domu? Dodržuje se stále princip Asta Kosala Kosali? Jak je to s datem začátku stavby a s obřady?
42. Kdo žil v tomto domě před tím, než se do něj nastěhovali zahraniční studenti? Jak dlouho byl prázdný?
43. Tento dům vypadá jako evropský. Má například dvě patra. Proč? Je důvodem pouze cena pozemků v Denpasaru?

Otázky na Dr. Dwijendru

44. Ještě stále jste proděkanem na UNUD?
45. Co to vlastně znamená balijský tradiční dům? Existuje nějaká definice? Je jím například ten starý dům v Batuan, který je volně přístupný turistům?
46. Nachází se na Bali ještě mnoho těchto tradičních domů, jako je ten v Batuan?
47. Proč je na Bali mnoho domů, které vypadají evropsky (dvě podlaží, jedna budova místo pavilonů)?
48. Vy jste také aktivní v různých architektonických projektech, také navrhujete nové domy a vily. Můžete mi říct, co lidé musí udělat, pokud chtějí postavit nový dům? Víím, že v minulosti museli vybrat nejlepší pozemek, zvolit nejvhodnější dny pro zahájení stavby a také dodržovat určité tradice. Jak je tomu v současnosti? Je stavba domu stále takhle striktní? Dodržuje se Asta Kosala Kosali?
49. Pokud někdo nechce dodržovat tradice, například právě Asta Kosala Kosali, co se stane? Jak se takový problém řeší mezi sousedy či komunitou?
50. Kde mohu najít více informací o domech, které jsem zvolila jako zkoumané objekty? Lidé, kteří tam žijí, nemají téměř žádné informace o svých domech. Existuje na Bali nějaký stavební úřad, kde bych mohla dohledat informace o konkrétních domech či pozemcích?